



COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2023

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2023

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, 2023

Főszerkesztő
SZENTHE GERGELY

Szerkesztők
FÜZESI ANDRÁS, TARBAY JÁNOS GÁBOR

Olvasszerkesztő
BÖRÖCZKI TAMÁS

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRÁNY ANNAMÁRIA, HORIA I. CIUGUDEAN, MARKO DIZDAR,
GÁLL ERWIN, LANGÓ PÉTER, LÁNG ORSOLYA, MORDOVIN MAXIM

Szerkesztőség
Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum krt. 14–16.

A folyóirat cikkei elérhetők: <http://ojs.elte.hu/comarchung>
Kéziratbeküldés és szerzői útmutató: <http://ojs.elte.hu/comarchung/about/submissions>

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum
Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

ISSN 0231-133X (Print)
ISSN 2786-295X (Online)

Felelős kiadó
Hammerstein Judit mb. főigazgató

TARTALOM – INDEX

SZENTHE Gergely		
	Garam Éva (1939–2023)	5
Kristóf István SZEGEDI – Tibor MARTON – György LENGYEL		
	The ‘Epipalaeolithic’ site Hont-Templomdomb of Northern Hungary revisited	9
	Hont-Templomdomb „epipaleolitikus” lelőhely új megközelítésben	22
Attila KIRÁLY – Róbert KERTÉSZ		
	Late Palaeolithic to Early Mesolithic transition in the Carpathian Basin: A re-evaluation of the Szekszárd-Palánk site	23
	A késő paleolitikum és korai mezolitikum átmenete a Kárpát-medencében: Szekszárd-Palánk lelőhely revíziója	75
János Gábor TARBAY – Bence SOÓS – Tamás PÉTERVÁRY – Annamária BÁRÁNY – Balázs LUKÁCS		
	The Late Bronze Age Somló Hill and a new bronze hoard	79
	A késő bronzkori Somló-hegy és egy új bronzdepó	102
Kamil NOWAK – Paweł GAN		
	Early Iron Age hoard from Jodłowno, Northern Poland	105
	Kora vaskori bronzkincs Jodłowno határából (Észak-Lengyelország)	119
Bence SOÓS – János Gábor TARBAY – Tamás PÉTERVÁRY		
	Hallstatt period hoard from Somló Hill	121
	Egy Hallstatt-kori depólelet a Somló-hegyről	144
Orsolya LÁNG – Andrew WILSON		
	Millstones from the settlement complex of Aquincum: Preliminary research	147
	Malomkövek az aquincumi településeggyüttes területéről: előzetes eredmények	156
Krisztina MARCZEL		
	A ritual depot from the outskirts of Sirok	159
	Rituális együttes Sirok határából	184
MESTERHÁZY Károly		
	Az S végű karika kialakulása és elterjedése	187
	Die Herausbildung und Verbreitung des Ringes mit S-Förmigem Ende	212

KOVÁCS Bianka Gina – LIBOR Csilla

- A tatai bencés apátság nyomában: temetőrészlet a Nagykert utcában 215
In search of the Benedictine abbey of Tata: A partially unearthed
graveyard in Nagykert Street 238

SZOBOSZLAY Gergely – GILLICH Olivér

- A kesztölci Szent Kereszt pálos kolostor Magyar Nemzeti Múzeumban
őrzött gótikus kőfaragványai 243
Gothic stone carvings from the Pauline monastery of Keszthölcs-Klastrom-
puszta in the collection of the Hungarian National Museum 265

Ibolya GERELYES

- Ottoman seals at the Hungarian National Museum:
Connections between shapes, inscriptions, and materials 277
A Magyar Nemzeti Múzeum török pecsétnyomói: a forma, a felirat
és az anyagösszetétel összefüggései 294

A KESZTÖLCI SZENT KERESZT PÁLOS KOLOSTOR MAGYAR NEMZETI MÚZEUMBAN ŐRZÖTT GÓTIKUS KŐFARAGVÁNYAI

SZOBOSZLAY Gergely*  – GILLICH Olivér** 

Cikkünkben a középkori kesztölc-klastrompusztai Szent Kereszt pálos kolostor 1959 és 1961 között zajlott feltárása során előkerült, ám mindeddig csak részben feldolgozott kőfaragvány-anyagának teljes körű bemutatására és értelmezésére teszünk kísérletet. A tanulmányban közölt 93 gótikus faragvány révén teljesebb képet kaphatunk a pálos rend anyakolostorának építéstörténetéről. Az alábbiakban csoportosítva vizsgáljuk a káptalani terem és a kolostortemplom feltárásából származó köemlékeket. A kövek egy késő Anjou-kori építkezési periódusról árulkodnak, amely egy egységes rendi építkezési hullám része volt.

The paper gives a comprehensive presentation and assessment of the stone carvings recovered in the excavation of the medieval Szent Kereszt [Holy Cross] Pauline monastery of Kesztölc-Klastrompuszta in 1959–1961. The evaluation of the 93 Gothic carvings contributes greatly to our understanding of the building history and transformations of the Pauline monastery. The carvings of the chapter house and the monastery church are assessed independently. The stone carvings point to a single, comprehensive reconstruction conducted in the late Angevine era.

Kulcsszavak: kesztölc-klastrompusztai Szent Kereszt kolostor, pálos rend, rendi építészet, gótika, kőfaragványok

Keywords: Holy Cross Monastery of Kesztölc-Klastrompuszta, Pauline order, Pauline architecture, Gothic style, stone carvings

A Pilis hegység délnyugati lábánál található Kesztölc községtől délkeletre fekszik a hegyek nyúlványai között megbúvó klastrompusztai kolostorrom. A Szent Kereszt pálos kolostort elsőként Méri István kutatta 1959-ben és 1961-ben, eredményeit Kovalovszki Júlia foglalta össze 1992-es publikációjában (Kovalovszki 1992). Az ásatások és a dokumentációs anyag revíziójának eredményeként kirajzolódó épületszárny déli oldalán épült fel az egyhajós templom, nyújtott, szabályos nyolcszög öt oldalával záródó szentélyével. Ehhez északról csatlakozott egykor a sekrestye, valamint egy külön kápolnával kiegészített káptalante-rem. A további épületrészek és a teljes alaprajz egyelőre ismeretlen. A kolostort körítőfal övezte, amely mentén, különösen annak északi és nyugati oldalán, több épületrészlet is feltárássra került (1. kép I–II). A Méri István által vezetett ásatásokat követően legkö-

zelebb a 2000-es évek folyamán Lencsés Zsuzsanna látott itt el régészeti szakfelügyeletet, valamint Miklós Zsuzsának köszönhetően a területről ekkor légifelvételek is készültek (Miklós 2012, 134). Méri István feltárásait csak jóval később követte régészeti kutatómunka: Major Balázs 2021-ben a kolostor káptalantermének területén végzett ásatást (Major, Türk 2021, 114). A kolostor környékének tájregészeti felmérését Pető Zsuzsa végezte el (Pető 2018). A következőkben a Méri feltárásaiból származó gótikus kőfaragványokat mutatjuk be, és kísérletet teszünk azok interpretálására, illetve épülettörténeti keretbe helyezésére.

A 13. század során létrejövő egyetlen, máig fennmaradt, magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok első rendháza – a pálos tradíciók szerint – éppen a Szent Kereszt kolostor volt. A kolostor történetéről

▷ Received 17.10.2022 | Accepted 09.10.2023 | Published online 16.12.2023

* Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet; szoboszlay.gergely@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5174-2500>

** Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Kora Újkori Történeti Tanszék; gillich.oliver@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4415-622X>

és az épületről nagyon kevés információval rendelkezünk, ugyanis levéltára legkésőbb 1526 után elpusztult. Szerencsére a 16. század elején a rend egykori generálisa, Gyöngyösi Gergely megírta a pálos rend történetét (*Vitae Fratrum*), amely a későbbi kutatás egyik alapkövévé vált. Bár a kőfaragványok pusztán a kútfők alapján nem értelmezhetők, az innen és a kevés okleveles adatból megismert épület-történeti háttér támpontot ad az építéstörténeti keretek meghatározására.

A kolostor alapítására a hagyomány szerint a tájárjárás után, 1246-ban került sor, amikor Özséb esztergomi kanonok rangjáról lemondva a Pilisbe vonult, ahol remetetelep szerveződött köré, és ahol nem sokkal később Szent Kereszt tiszteletére templomot és rendházat emeltek. Ezután a kesztölci kolostor vált az újonnan létrejött szerzetesrend első központjává (*Vitae Fratrum*, 6). A rend alapítója 1270-ben hunyt el és itt, a Szent Kereszt monostorban temették el, ahogyan a rend élén őt követő két utódját is (*Vitae Fratrum*, 13, 14, 16). A kesztölci kolostor az alapítást követően már a 14. század elején elkezdett veszíteni jelentőségéből. 1304-től a mai Budaszentlőrincen felépült kolostor vált a rend új központjává, amit jól mutatnak a Buda melletti épületegyüttes egyre nagyobb arányú építkezései a következő két évszázadban (Bencze, Szekér 1993). A rendközpont elköltözése ellenére több 14–15. századi szentkereszt-i perjel neve is fennmaradt (Horváth 1981, 64). Emellett az egyetlen építkezésre vonatkozó adat az 1470-es évek

elejéről származik, amikor a *Vitae Fratrum* leírásai alapján Szántói Ambrus esztergomi prépost kerengőt építtetett itt. A szöveg alapján a felépült új kerengőt azonban már nem használhatták sokáig, mivel feltételezhetően 1526-ban a Budát is feldúló török csapatok a kolostort is elpusztíthatták (Kovalovszki 1992, 179). Erre a rombolásra utalhat az az 1570-ben készült török adóösszeírás is, amelyben a terület „Szent Kereszt pusztaként” szerepel (MRT 5, 236). A 18. században a visszatérő pálos szerzetesek már nem találták az épületek nyomait, és a tőlük keletebbre fekvő, ma pilisszentkeresztiként ismert ciszterci kolostor maradványait vélték Szent Keresztnak, amely tévedés nyomán utal a település neve az egykori pálos kolostorra. A tévedésre végül 1891-ben Békefi Remignek sikerült rávilágítania, aki az írott források alapján egyértelművé tette, hogy a pilisszentkereszt-i romok egykor nem a pálosokhoz, hanem a ciszterciekhez tartoztak (Békefi 1891–92, 119–123).

Cikkünkben a Magyar Nemzeti Múzeum kótarában és állandó kiállításán található 93 kőfaragványt, és ezek értelmezése kapcsán néhány *in situ* töredéket mutatunk be. A köemlékek Méri István két ásatásából származnak, egyeseket közülük Kovalovszki Júlia cikkében már bemutatott. Ugyanakkor az 1992. évi tanulmányban publikált és a kőtári anyagban beazonosított faragványok között nincsen teljes átfedés, mivel a tanulmány zömében ma már nem fellelhető, az ásatás után elveszett, reprezentatív faragványok bemutatására fektette a hangsúlyt. Az alábbiakban

1. táblázat. Nyílások és ülőfülkék
Table 1. Openings and sediles

Nyílások	Élszedett faragványok	Nyíláskeret-ívrétegek	
	3 db	1 db	
Ülőfülkék	Kerettöredékek	Ülőpadok	
	3 db	2 db <i>in situ</i>	
A káptalanterem nyílásai	Keleti ablakok	Diadalív	
	2 + 2 db <i>in situ</i> könyöklőpárkány	2 db <i>in situ</i>	
Lándzsaablakok	Kis méretű osztósudarak	Nagy méretű osztósudarak	Mérművek
	18 db	7 db	2 db

2. táblázat. Boltozati elemek és falpillérek
Table 2. Vault elements and engaged columns

Boltozati bordák	Egyszer hornyolt bordák	Kétszer hornyolt bordák	Körtetagos bordák	Nagy méretű, egyszer tagolt bordák
	19 db	15 db	2 db	1 db
Pillérek	Rétegekövek	Fejezetek/konzolok		
	2 db	2 db		

3. táblázat. Díszítő faragványok
Table 3. Decorative carvings

Díszítőfaragványok	Oltárlapok	Pasztofórium-töredékek	Szenteltvíztartó-töredékek	Vakműműves ívsor
	7 db	3 db	2 db	1 db

4. táblázat. Építészeti tagozatok
Table 4. Other architectural carvings

További építészeti tagozatok	Csigalépcső-lépcsőfokok	Lábazati párkány	További faragványok
	2 db	1 db	5 db

a kőanyagot négy nagyobb alcsoportra osztva mutatjuk be: 1. nyíláskeret-töredékek és mérművek; 2. boltozati elemek és pillérek; 3. díszítő faragványok; 4. építészeti tagozatok.

A tárgyalt faragványok szinte mindegyike hárshegyi homokkőből készült, ugyanúgy, mint a helyszínen fellelhető töredékek és *in situ* maradványok, valamint a templomot eredetileg külső síkjain tagoló lábazati párkányok is. Feltételezhetően helyi bányászatról lehet beszélni, hiszen a hárshegyi homokkő megtalálható a Pilis teljes délnyugati peremén, beleértve Üröm térségét és az Esztergomi-medencét (Sásdi 2000; Sásdi 2006). Egyedüli kivételt egy boltozati borda jelent, amely durva vésésével és felületi kialakításán túl anyagában is elüt a többi faragványtól, ugyanis andezit tufából készült. Az andezit tufa bordától eltekintve a faragványok kialakítása egységes képet sugall, feltételezhetően egy építési hullám részeként kerültek kialakításra. A következőkben formák és típusok szerint csoportosítva mutatjuk be őket és lehetséges értelmezésüket.

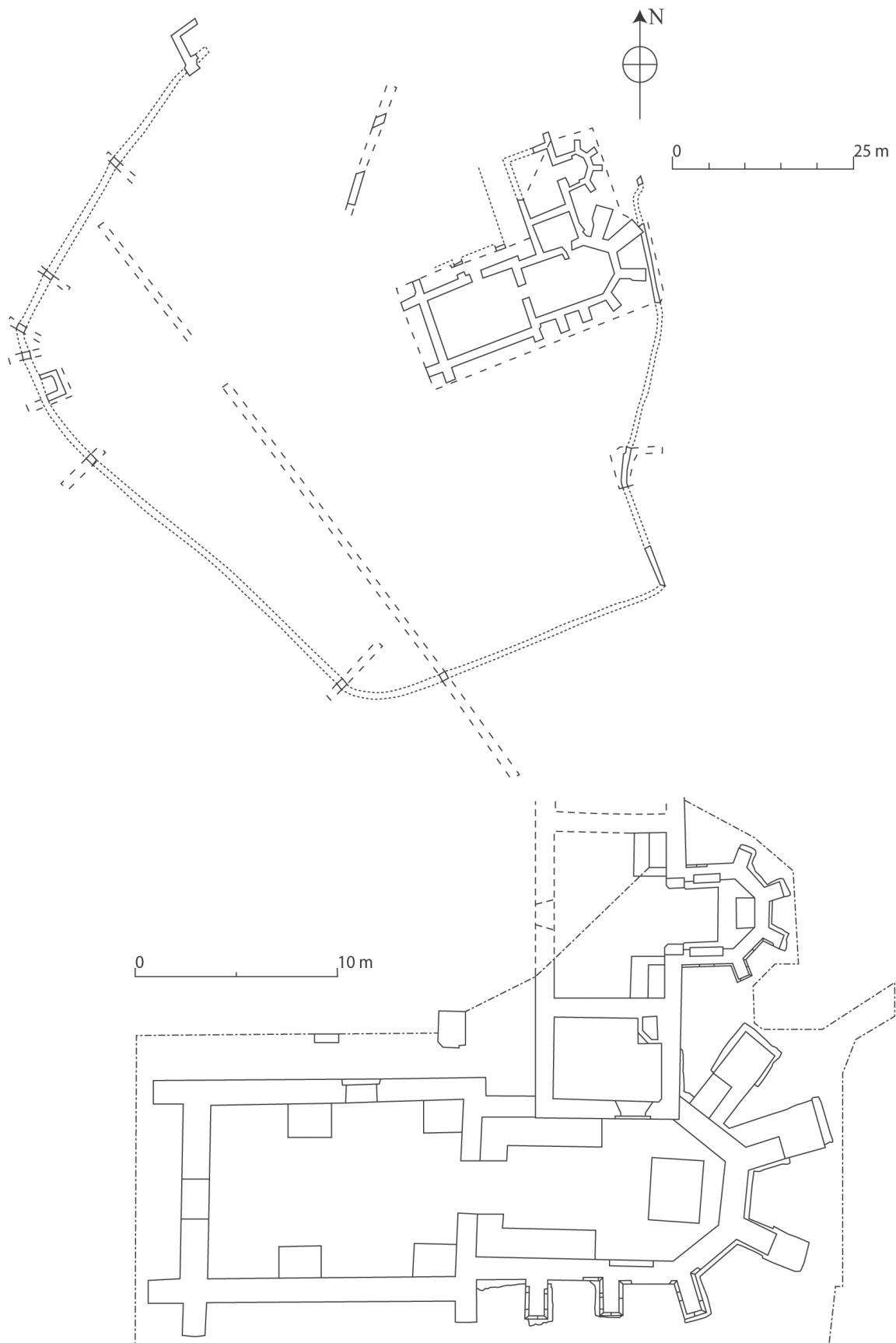
Nyílások és ülőfülkék

A 1961-ben folyó ásatások során három ajtónyílás, két diadalív és két kis méretű ablak kávája került elő, amelyek közül az utóbbiak esetében megmaradt az ablakok könyöklőköve is. Ezeket az *in situ* építészeti elemeket egészítik ki az ülőfülkék, amelyek közül egy található a templom szentélyében a déli fal mentén, míg két további a káptalanterem kápolnájában egymással szemben a hosszanti falszakaszokba mélyítve. A helyszínen látható nyíláshelyek és kávák mellett a kőtári anyagban tíz nyíláskeret-maradvány található, a sort tovább bővíti 25 ablakosztó és két mérműtöredék is. Az 1960-as évek ásatásai során ennél jóval több faragvány került elő (Kovalovszki 1992, 188), ugyanakkor a zömében mérműtöredékeknek mostanra pusztán a publikált felmérései maradtak meg.

Nyíláskeretek

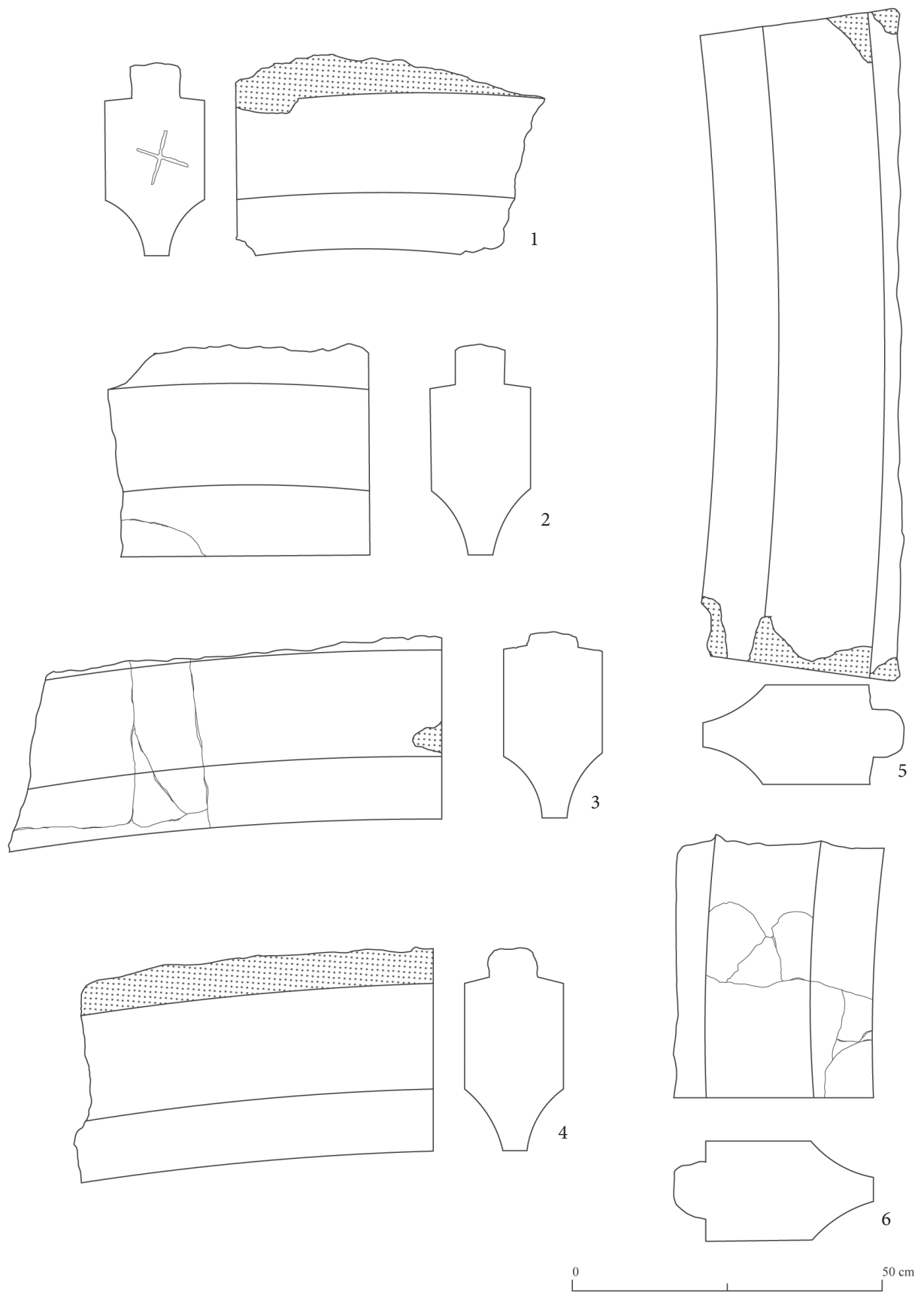
A faragványanyagban megmaradt nyíláskeretekhez köthető töredékek egy része pusztán élszedéssel volt díszítve. Az élszedett kövek közül bizonyossággal két faragványt lehet ablakokhoz kötni. Egy négyzetes sarokelem esetében a nyílás középosztójának indítása is kivehető, míg a másik töredék egy ablak szárkövét és lábazati sávját őrizte meg az élszedés háromszögben történő megállításával. Egy további élszedett faragvány esetében nem eldönthető, hogy milyen típusú nyílást keretezett, bár az élszedés mellett lévő vasrács csaplyukai révén itt is inkább ablak feltételezhető (12. kép 71; 13. kép 72, 75).

Az élszedett faragványokon túl pusztán egy tagolt, közepes méretű, íves nyíláskeret töredék került elő a régészeti feltárások során. A kőfaragvány tagozata nem teljes, csupán egy része azonosítható: keskeny rézsűvel induló, két oldalán homorlattal kísért körte-taggal folytatódó csonkolt profil. A faragvány mindkét vége törött, illesztési felület nem található rajta, ám a profillal ellátott oldalán kőfaragójel figyelhető meg (Kovalovszki 1992, 187) (18. kép). A töredék egykor egy ajtókeret részét képezte, ugyanakkor pontos helye jelen ismereteink alapján nem meghatározható, bár méretei és a többi faragványhoz képest gazdagabb tagozatai alapján a kolostortemplom egyik nyílását keretezhetette. Az 1960-as évek elején, a Méri István vezette ásatások során mindössze két ajtónyílás helyet sikerült azonosítani: az egyik a templomhajóból a kerengőbe nyílt, míg a másik a szentélyből a tőle északra található sekrestyébe vezetett. A két portál közül inkább a 145 cm széles kávájú kerengő ajtóval való összekötést tartjuk valószínűbbnek a darab nagyobb méretei alapján, ugyanakkor nem kizárható, hogy faragvány a templom egykori nyugati kapujának eleme lehetett. Erősen feltételezhető egy nyugati bejárat megléte, azonban az ásatások során a nagyfokú pusztulás miatt ezt nem sikerült azonosítani (Kovalovszki 1992, 185).

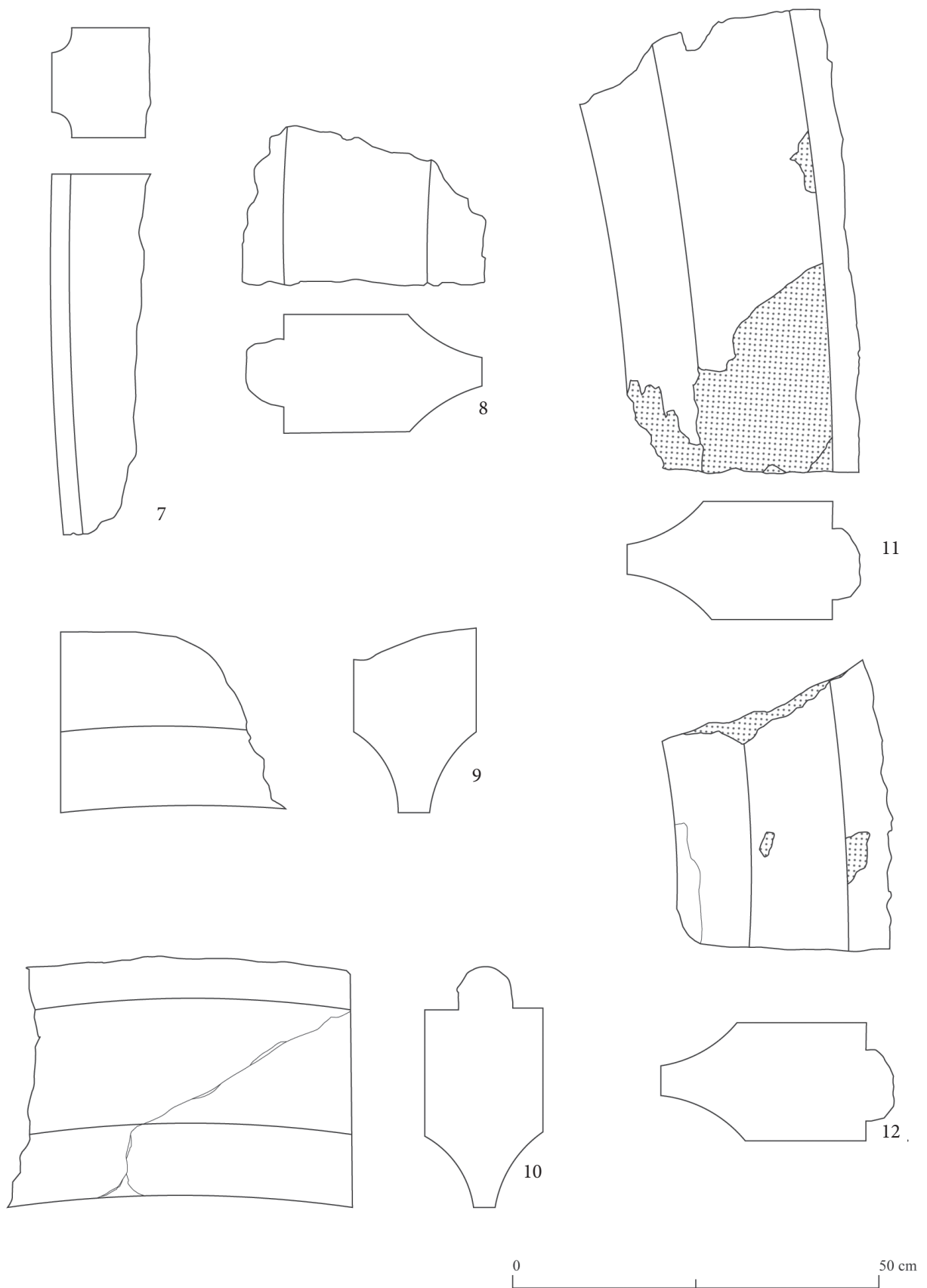


1. kép. A kolostor feltárt maradványai és ismert falai (Kovalovszky 1992 alapján)

Fig. 1. Excavated remains and known relics of the monastery complex (after Kovalovszky 1992)



2. kép. Egyszer hornyolt boltozati bordák 1.
 Fig. 2. Vault rib fragments with a single flute 1



3. kép. Egyszer hornyolt boltozati bordák 2.
 Fig. 3. Vault rib fragments with a single flute 2

Az ajtókeret elméleti rekonstrukciója kiserkeszthető volt, amelyhez felhasználtuk a feltárt északi templomajtó helyének 145 cm-es szélességét, illetve a faragvány alapján kiszámolható hajlásszöget is. Segítségükkel egy csúcsíves záródású ajtókeretet kaptunk, bár pontos magassága nem ismert (18. kép). A kőfaragvány töredékes profilja miatt pontos párhuzamokat sem tudunk hozni, azonban a megmaradt tagozatrészlet formái alapján nagy valószínűséggel a 14–15. századra keltezhető. Pusztán a korszak pálos kolostorépítészetét tekintve, hasonló kaput lehetett kiserkeszteni a gönci kolostortemplom esetében is. Itt a nyílás szélessége 140 cm-t tesz ki a záradékban összefutó ívek alapján, ám pontos helye itt sem ismert. Bodó Balázs ezt a faragványt feltételeesen a kolostortemplom nyugati kapuzatával azonosította (Bodó 2010, 334).

Ülőfülkék

A kőtári anyagban található faragványokon túl a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán egy három elemből összeállított kőszerkezet részlete látható, amely a megjelölés szerint az itteni kolostorból származik és hajdan egy csúcsíves záródású ajtókeret lehetett. A három faragvány közül kettő íves elem, a harmadik pedig a csúcsívet megkoronázó zárókő. A töredékek összeillesztve szerepelnek a tárlaton, azonban már első ránézésre is szembetűnő, hogy a kőfaragványok, bár valóban ugyanazon szerkezethez tartoznak, nem illenek össze (19. kép I). A kiállításon összeállított szerkezet nem szimmetrikus, a csúcsív erősen jobbra tolódott, a kövek illesztési síkjai pedig nem egyeznek. Az állítás, miszerint egy ajtókeretről van szó, szintén nem helytálló, mivel a kőfaragvány által kínált nyílásszélesség túl szűk lett volna egy ajtónyíláshoz, amit tovább erősít, hogy hátoldalán nem látható tokhorony.

A három faragvány esetében feltehetőleg inkább a templom szentélyének ülőfülkéjét díszítő szerkezetről lehet szó, semmint egy ajtó keretelemezéről. A déli szentélyfalban a régészeti feltárások során azonosítottak egy egykori ülőfülke helyét, a sekrestyébe vezető ajtóval átellenben (Kovalovszki 1992, 189). A 200 cm-es széles, 40 cm-es mély fülkének csak horizontális kiterjedése ismert, magassága nem. A múzeumban meglévő faragványokból és az *in situ* elemekből egy két fiókból álló ülőfülke szerkeszthető ki, ami feloldja a faragványok közötti aránytalanságok kérdését is (19. kép II). A füлке arányaival és tagozatával is azonos forma jelenik meg Bakabánya Szent Mi-

lós-templomának 15. századi kettős ülőfülkéjénél is (Könyöki 2000, 54, 11.4). A bakabányai példánál a keretelem mind a két oldalán szintén többszörösen mélyített, háromszög formájú díszítések találhatók. A háromszögek átfogója nem egyenes, hanem homorú és követi a csúcsívek vonalait, ami a pálcás tagolás mellett az ülőfülke fő jellegzetessége.

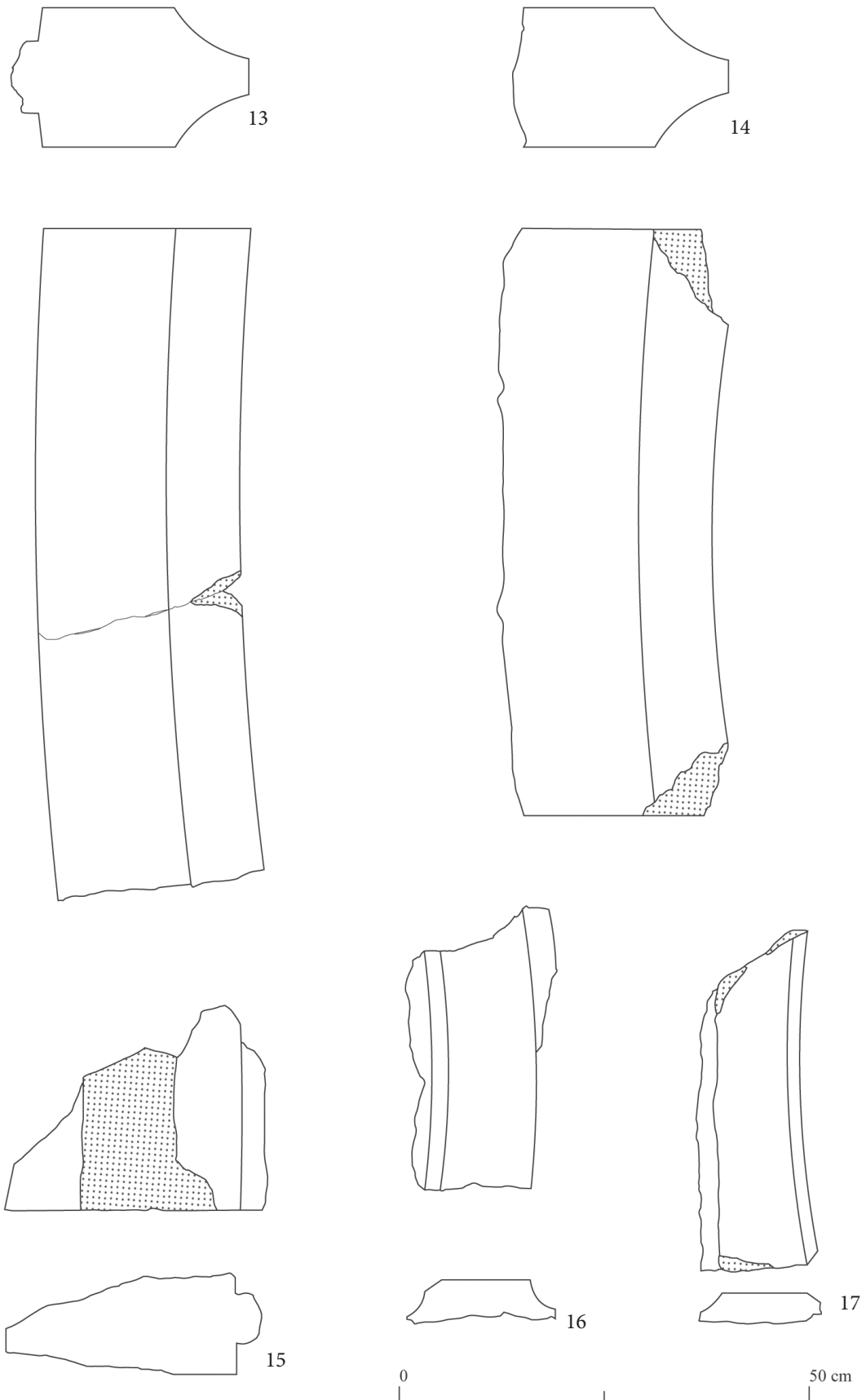
Klastrompuszta esetében összesen három ismert ülőfülkéről beszélhetünk. Méretei alapján az előkerült faragványok a déli szentélyfalon nyíló fülkébe illeszthetők, míg a káptalanterem két ülőfülkéjének tagozása nem ismert: itt az ismeretlen felmenő-szerkezetek mellett a kápolnatérben eredeti helyén megmaradtak az ülőfülkék padjai, amelyek egyszerű élszedéssel rendelkezve töltötték ki a 147 cm-es széles és 24 cm-es mély fülkéket.

A káptalanterem keleti ablaknyílásai

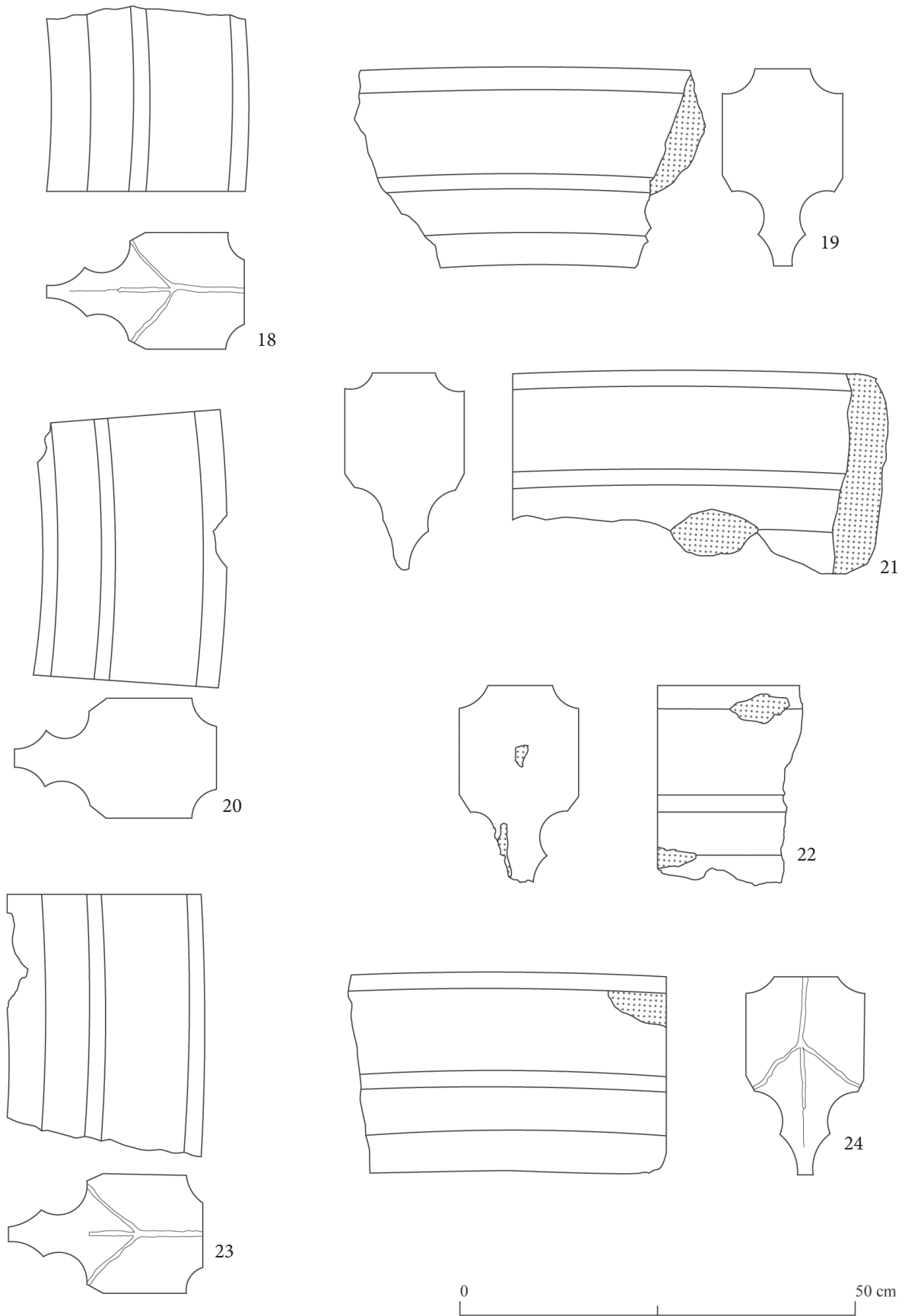
Kovalovszki Júlia cikkében már közölt két apró mérműves töredéket, amelyek egy-egy kis méretű ablak záródását képezték (Kovalovszki 1992, 189). A maradványok egyszerű, homorlattel tagolt, egyenes tükörbe mélyített ívháromszög záródású keretelemekké szerkeszthetők, amelyek belső ívét egyszerű karéjos mérműdíz tagolta a keret primer tagozatából kiemelkedve. A két kiserkesztett ablakzáradék 32 cm-es mély és a szárköveinek tagolása is illeszkedik a káptalanterem keleti fala mentén, a diadalív két oldalára helyezett oltárokat megvilágító ablakkeretek kávéihoz és az ott található könyöklő *in situ* faragványaihoz. Bár a nyílások magassága nem ismert, de az oltárok felett az apró ablakok résszerűen nyílhattak a mély kávék belsejében, kevés fényt beengedve a káptalani terembe (19. kép III–IV).

Diadalívek

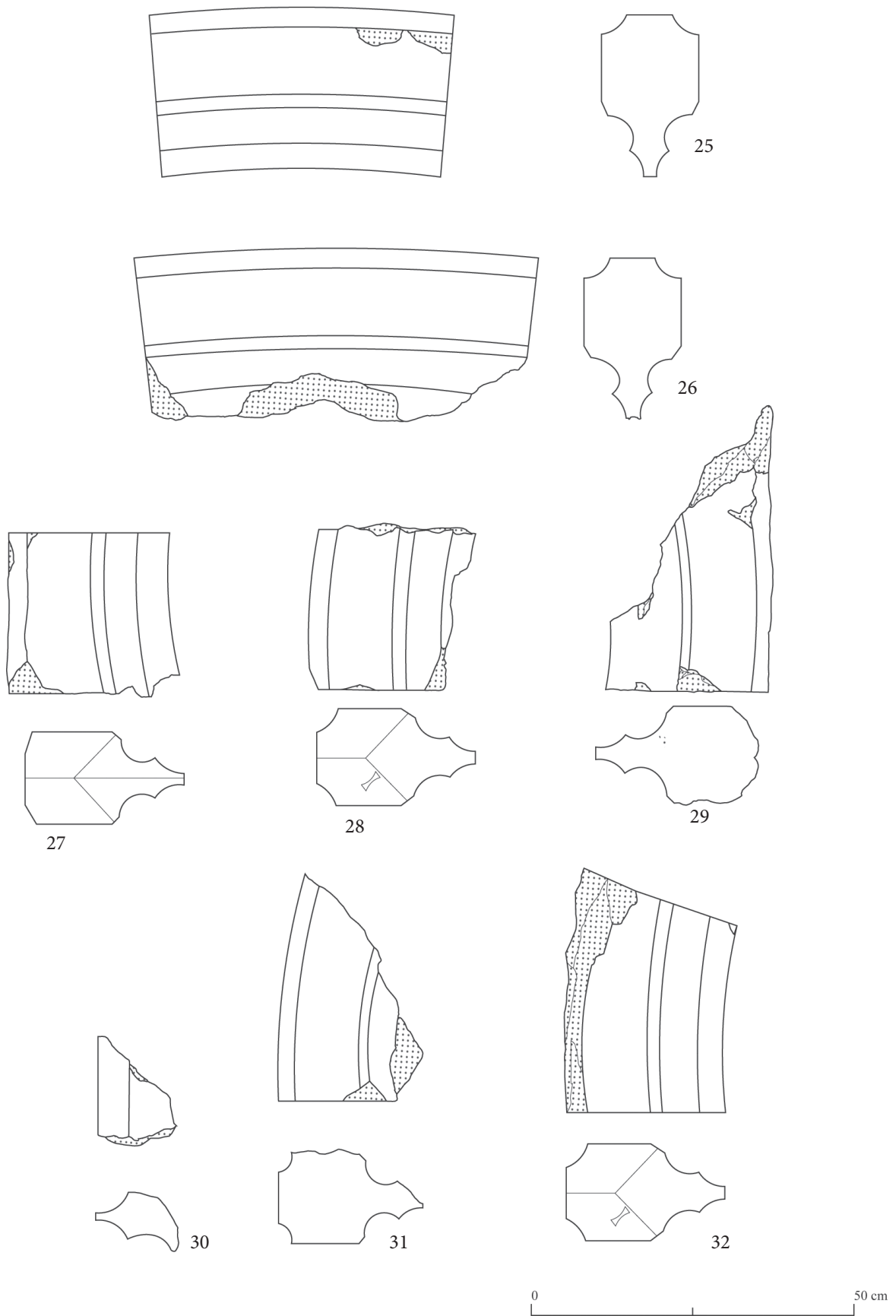
Szintén *in situ* elemeinek köszönhetően alkothatunk képet a káptalanterem diadalívéről. Itt a szentély előtt egyszerű, élszedett keretet alakítottak ki annak lábazati sávjában, háromszög megállítással. A diadalív felmenő szerkezetéből azonban más faragvány nem ismert (22. kép). Az ablakokkal és a két oltárral keretezett káptalantermi diadalív részleteiről tehát rendelkezünk adatokkal, ám ezzel szemben a kolostortemplom estében nem beszélhetünk ugyanerről: a templomhajó és a szentély közötti diadalív, illetve annak szerkezetére vonatkozó régészeti nyom nem maradt fenn, s úgy tűnik, nem is állt faragott diadalíve. A szentély stallumai miatt a nyílás ajtószzerűen



4. kép. Egyszer hornyolt boltozati bordák 3.
 Fig. 4. Vault rib fragments with a single flute 3



5. kép. Kétszer hornyolt boltozati bordák 1.
 Fig. 5. Vault rib fragments with a pair of flutes 1



6. kép. Kétszer hornyolt boltozati bordák 2.
 Fig. 6. Vault rib fragments with a pair of flutes 2

leszűkíti a hajót, míg az 1,5 m magasan megmaradt falakon semmilyen tagozat vagy keret nyoma nem figyelhető meg.

Mérművek és ablakosztók

Ahogy említettük, az építészeti maradványok között 25 darab ablakosztó és két mérműelem található. A két mérműtagozat profiljai alapján azonos szélességű ablakosztókkal rendelkezettek. Az osztótöredékek egyaránt lánzsaablakokhoz tartoztak és a megmaradt tagozatai alapján bizonyosan az egyik mérművet is ide lehet kötni. Ebből kifolyólag fontos megemlíteni azokat a mérműtöredékeket is, amelyeket Kovalovszki Júlia publikált. Az 1992. évi cikkben kilenc mérműelemet mutatott be, ezeket azonban nem lehetett azonosítani az általunk vizsgált raktári anyagban fellelhető faragványokkal (Kovalovszki 1992, 188).

Az ablakosztók mindegyike formailag azonos kialakítást követ. Formájuk nyújtott, homloklemesű egyenes, amely irányába a faragványokat egyszeri hornyolással szűkítették össze. Oldallapjukon 3 cm-es tokhorony húzódik, míg belső tagozatukat szintén homorlat alkotja. Két esetben tudunk megfigyelni rajtuk jelzést: egy M alakú kőfaragó jelet és egy további vésés jellegű bevágást, mindkét alkalommal az illesztési síkokon. A homokkő osztókon belül mindezek mellett pusztán méreteik alapján két csoportot lehet megkülönböztetni: egy nagyobb, 26 × 14,5 cm-es, és egy kisebb, 15 × 10 cm-es változatot (8–10. kép).

A korábban publikált mérművek egyszerűbb, karéjos szerkezetekbe illeszthetőek. A mérműtöredékek mellett egy rekonstrukciót is közöltek, amelyen egy kétosztású, az osztásokat csúcsíves ívháromszöggel záró, míg a nyílászáradékot kitöltő körbe szerkesztett háromkaréjos mérművel tagolt lánzsaablakot mutattak be (Kovalovszki 1992, 188). A rekonstrukcióban alapul vett faragványok profiljai illeszkednek a nagyobb ablakosztó méreteihez, míg a kiserkesztett ablak a káva szélességével nem számolva 75 cm körüli átmérővel rendelkezhetett (17. kép I).

Hasonló kép vázolható fel a kőtári anyag egyetlen megmaradt mérműtöredéke kapcsán is (11. kép). A faragványon a nyílás osztóját lezáró ívháromszög, benne az osztót tagoló karéj, míg külső ívén egy további karéj látható, ugyanakkor kivehető a faragvány homloklemesén a másik osztó záródásának indítása is. A faragványból kiserkeszthető mérmű osztói, a kettős osztást záró csúcsívek és a befoglaló méretek tekintetében is egyezést mutat a Kovalovszki Júlia ál-

tal publikált kőrácscsal (Kovalovszki 1992, 188). Az ablak záradékában azonban nem körbe írt karéjos motívumok, hanem a teret csúcsos ívekben összefutó, feltételezhetően négyágú rács tagolta, amelynek alja a két osztó csúcsívei között cseppként összefut (17. kép II). Hasonló rajzolatú mérművek a 14–15. század fordulójáról ismertek. Plébániatemplomok esetében Szákán egy, Ruzton és Malduron két-két ablakon jelenik meg (Mayerová, Kosová 1968, 482; Mayerová, Kosová 1969, 228; Schmeller-Kitt 1976, 259). Ádám Iván felmérései alapján a máriavölgyi pálos kolostor szentélyében is hasonló mérművet építhettek (Bodó 2010, 321), éppúgy, mint a beckói várkapolna szentélyében (Marosi 1987b, 316, 1021; Váliné Pogány 2000, 62, 16.7), amelynek motívumai a beckói műhely környékbeli alkotásain, így a mezőváros plébániatemplomán, Csejtén és a vágvölgyi Ágoston-rendi kolostoron is feltűnnek (Marosi 1987a, 57).

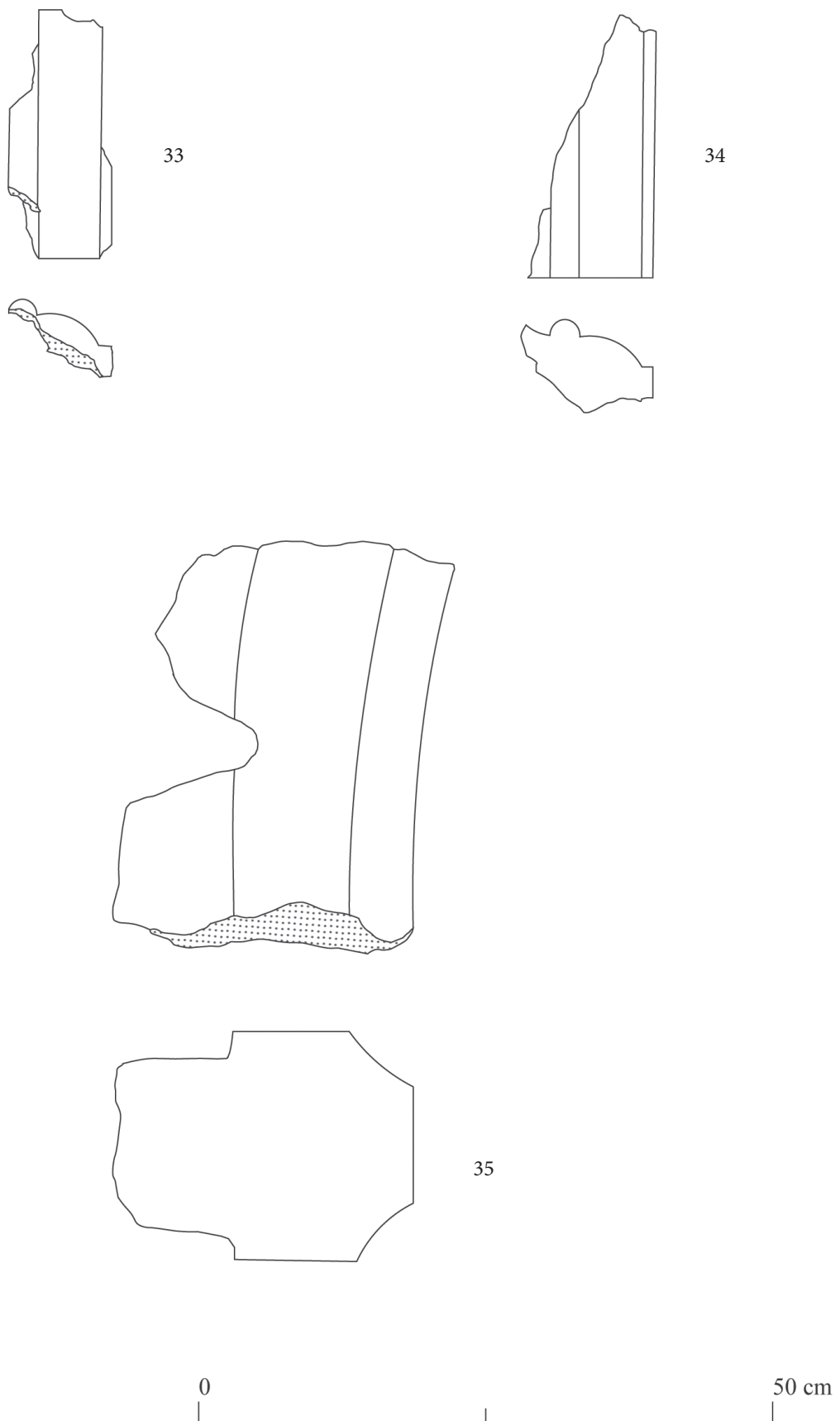
Kérdéses a két kiserkeszthető mérműves lánzsaablak helyzete. Mind a kettő megközelítően azonos méretű, keskeny nyílást zárhatott le. Az 1992-es cikkben publikált és a kőtári anyagban fellelt mérmű kiserkesztett nyílása is 75 cm széles lehetett, nem számítva az ismeretlen méretű káva kiterjedését. A két keret méreteinek köszönhetően jól illeszkednének a káptalanterem poligonális záródásába, de pusztán kritikai alapon nem zárható ki, hogy eredetileg a kolostor eddig nem ismert tereiben állhattak. Szintén nem ismert a kisebb méretű ablakosztók helyzete sem, bár filigránabb attribútumaikkal könnyen lehet, hogy ők tagolhatták a kápolna ablakainak nyílásait.

Boltozati elemek és falpillérek

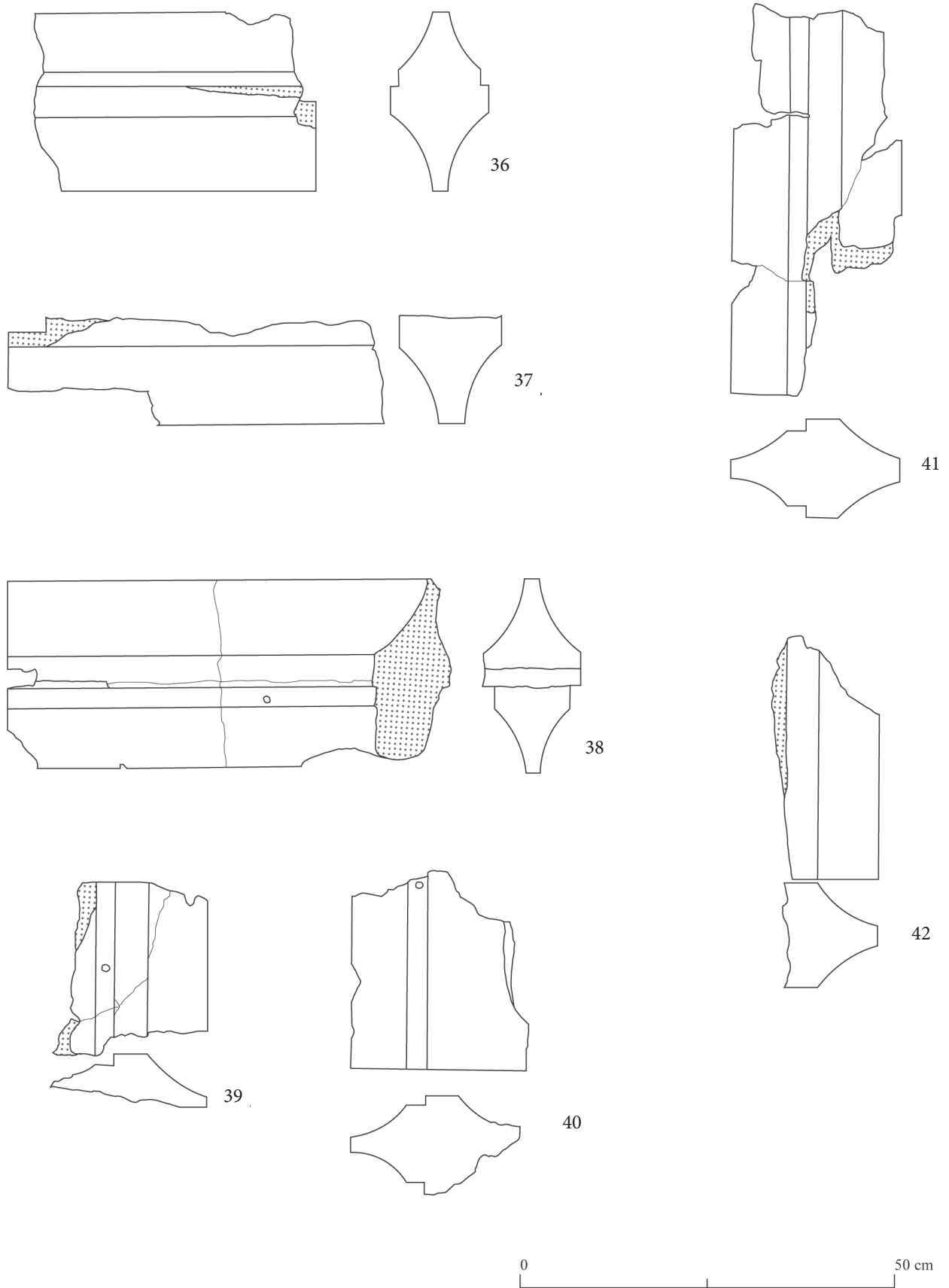
A feldolgozott faragványok között összesen 40 boltozati szerkezethez köthető faragvány található. Ezeknek zöme, mintegy 36 töredék, különböző bordaelem, amit kiegészíthetünk két pillérréteggel és két fejezettel. A boltozati rendszer *in situ* maradványa mindezek mellett nem ismert. A templom szerkezeti sajátosságai, így a támpillérek helyzete, vagy a régészeti feltárások során azonosított berendezési elemek, mint a stallumok, ülőfülkék és oltárok, kiegészítve a faragványokkal, lehetőséget adnak következtetések levonására.

Boltozati bordák

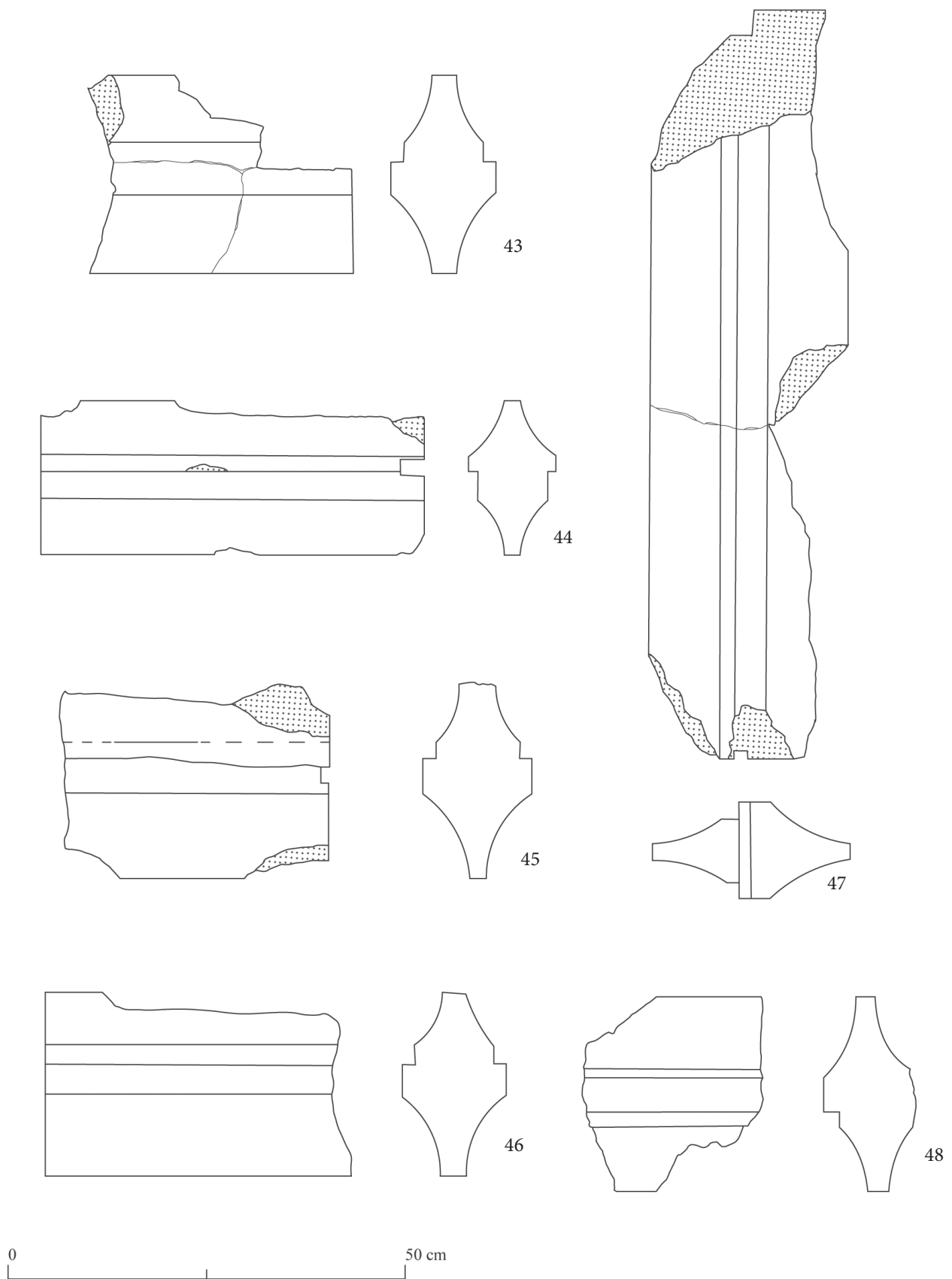
A boltozati bordákat összesen négy csoportra lehet osztani formai jegyeik alapján. A legnagyobb egység-



7. kép. További bordatípusok
Fig. 7. Other rib fragments



8. kép. Osztósudár-töredékek 1.
Fig. 8. Mullion fragments 1



9. kép. Osztósudár-töredékek 2.
Fig. 9. Mullion fragments 2

get a nagy méretű, egyszer hornyolt bordák alkotják, amelyeket 19 töredék képvisel (1–3. kép). E faragványok lapos orrtagjához széles homorlat kapcsolódik, amelyekből mély oldalsó sík fut ki. Egyes esetekben megmaradtak illesztési síkjaik is, míg a beírt ívek egységes képet mutatnak 6 m-es sugarakkal. Illesztési, vagy kőfaragó jegy pusztán egy töredék illesztési felületén figyelhető meg, elnagyolt kereszt formájában (2. kép 1).

A második csoportot 15 darab, az előzőnél filigránabb kialakítású, kétszer hornyolt borda alkotja (5–6. kép). Orrtagjuk 3 és 3,5 cm között mozog, amelyekből két egymást élben metsző homorlat fut ki. Míg az egyszeri hornyolással rendelkező társaik falazati felülete durva kialakítással rendelkezett, addig a kétszer hornyolt darabok hátsó síkján két kisebb homorlat kapott helyet. Összességében elmondható, hogy a második csoport töredékei lényegesen jobb állapotban maradtak meg. Ennek köszönhetően a legtöbb faragvány esetében kirajzolódik az illesztési síkokra vésett Y rajzolatú szerkesztési vonalak hálójája, illetve látszanak a csapolás formájú kőfaragó, vagy illesztési jelek (6. kép 28, 32).

A két nagyobb formai egységen túl meg kell még említeni három további, de egymástól eltérő bordatöredéket is. Ezek közül az első, kronológiailag talán korábbra is keltezhető darab az első csoport emlékeihez hasonlóan egy egyszer hornyolt borda. A faragvány kialakítása ugyanakkor darabosabb, homorlatai sekélyebbek, míg orrtagja eléri a 10 cm szélességet. Fontos kiemelni, hogy szemben a kolostor területén található többi – homokkőből készült – faragvánnyal, a tárgyalt borda egyedülként andezittufából készült (8. kép 35). A két másik borda az andezittufa töredékekkel szemben sokkal karcsúbb formát sejtet. Bár a bordáknak pusztán a központi tagozatai maradtak meg, ezek egyaránt homorlatból vezetett, negyedpálcákkal keretezett körtettagban végződnek (7. kép 33–34).

Pillérek és fejezetek

A bordák mellett ugyan kisebb számban, de pillérréteggövek és ezekhez tartozó fejezetek vagy konzolok maradványai is előkerültek. A négy faragvány közül három bizonyosan egy szerkezeti egység részét képezte, de a negyedik elem, talán egy konzolfejezet is azonos kört képviselt (14. kép).

A négy faragvány közül két töredék pillér réteggövek maradványa. A kövek eredetileg egy szabályos nyolcszög átmetszetű pillér részét képezték, amelynek átmérője 30 cm körül lehetett. A két pil-

lérelemhez kapcsolódott egy rézsús párkánnyal és alá szerkesztett pálcával tagolt fejezeti sáv. A fejezet felső síkja lapos, de durva kialakítása alapján további szerkezeti elemek kapcsolódhattak hozzá. Szintén egy nyolcszög oldalával záródó pillérelemhez kapcsolódhatott egy töredékes konzolelem. A konzol tagozatát a pillér testéből átvezetve egy negyedpálca kezdi meg, amit egy homorlat és egy belé írt félpálca követ. A konzol töredékessége miatt nem megállapítható, hogy falhoz vagy esetleg egy tompaszögben záródó sarokhoz illesztették. Ugyanakkor az bizonyosan látszódik, hogy a nyolcszög kubusa kisebb átmérőben lett kiserkesztve, mint ami a többi réteggöknél vagy a fejezetnél látható volt.

A 15. század során több templomnál is feltűnnek hasonló pillérek. Felsőlendván a Nagyboldogasszony-templom szentélyénél a nyolcszög öt oldalával záródó pillérek sokszög konzolokból indultak, hasonlóan a monyorókeréki és sámfalvai templomokhoz, ahol a konzolok szinte megegyeznek a kesztölci töredékekkel. A felsorolt emlékeknél a pilléreket nem futtatták ki a földig, hanem az ablaksor könyöklőpárkányának magasságában a konzolokkal megállították. Szintén nem érték el a padlót a sarkokban kialakított nyolcszög pillérek a dobrakutyai pálos kolostorban, ahogyan a máriavölgyi, csatkaei és a dédesi pálos kolostorok szentélyeiben sem.

A boltozati elemek lehetséges értelmezése

Bár a történeti forrásokból rendkívül kevés építészeti adat olvasható ki, a bordatöredékekre támaszkodva mégis felvázolhatunk egy hipotetikus térfedési rendszert. Ennek a felállításához elsődleges segítséget jelent, hogy az ásatások során a boltozatok maradványait egységesen, beszakadva tárták fel (Kovalovszki 1992, 198), így az egyszer hornyolt bordákat a kolostor templom nyújtott szentélyéhez, míg kétszer hornyolt társaikat a káptalanterem poligonális kápolnájához lehet kötni.

A templom szentélye körüli pillérek alapján az épület belsejét két négyzetes boltmezőre és a záradék fölötti poligonra osztották. A káptalanteremben ezzel szemben a kápolnarész egy feltételezhetően három hajóra osztott teremrészből nyílt, egy diadalívvel leválasztva. Itt a szentélyt egységesen egy boltmezővel fedhették le, míg magát a termet a 2013-as ásatások alapján fából készült síkfödém zárhatta (Major, Türk 2021, 114). Hasonló kép rajzolódik ki a kolostori templom hajójában, amely körül a keleti és nyugati sarkokat leszámítva nem épültek külső támpillérek, ugyanakkor ezeknek a mérete elmarad

a szentély támasztószervezeteinek vastagságától. Szintén hangsúlyos különbséget jelent, hogy a beszakadt bordák pusztán a diadalív keleti végén kerültek elő, míg azok az erősen átszenesedett rétegek, amelyek magukba foglalták a boltozati elemeket, a hajóban is jelentkeztek. Ezek alapján nem valószínű, hogy maga a templomtér is boltozva volt, valószínűbbnek tartunk egy síkmennyezetes kialakítást. Mindezeket összegezve a két boltozott szentélytérben egyaránt keresztboltozat lehetett. Bár zárókő az eddigi feltárások során nem került elő, de a pillérek helyzete, a bordák ívének egységes kialakítása, ezek nagy méretű rádiusza, valamint a csomópontok hiánya is erre utal (21–22. kép).

Maguk a bordaprofilok minden szempontból általános képet mutatnak, stilisztikai datálásuk tágabb annál, semmint hogy a 14–15. századnál szűkebben lehessen őket keltezni. A teljesség igénye nélkül ezek a profilok jelennek meg a nagyvázsonyi, a túskevári (Ádám 1878; Bodó 2010, 381) és a kurutyáni pálos kolostorok esetében is (Czeplédy 1988, 211), bár Nagyvázsony példájánál immáron hálóboltozat formájában (Papp 2005, 55–56).

Nehezebben illeszthető be a jelenleg ismert alaprajzi rendszerbe a további két bordatípus. Méri István ásatásai során több korábbinak vélt falazatot is feltárt, és a történeti adatok alapján is számolni kell 13. századi periódussal (Kovalovszki 1992, 197). Talán a kolostor történetének e korai fázisához lehet kötni a nagy méretű andezittufa bordát is (7. kép 35), amely formailag és anyaghasználatában is jól illeszkedik az 1200-as évek építészeti megoldásai közé. A hornyolt töredéknél még bizonytalanabb a körte-tagos elemek értelmezése (7. kép 33–34). Hasonló orrtaggal rendelkező bordák az Anjou-kor legvégétől egészen a 15. század utolsó harmadáig feltűnnek. Amennyiben a borda teste pusztán egyszer hornyolt, megegyezne a késő 14. század udvar körüli építkezéseinek több bordatagozatával, így a budai Nagyboldogasszony-templom (Csemegi 1955, 147) vagy az óbudai Klarissza-kolostor és Mária-templom bordáival (Bertalan 2007, 178). Kétszer hornyolt, pálcás tagolás esetén pedig stílusosan beleillik a Mátyás-korra jellemző profilok sorába. Ez a típus fellelhető Budán a palota, és Székesfehérváron a prépostság késő 15. századi építészeti elemei között (Gerevich 1966, 143; Papp 2005, Taf. VI, XXXIV). Törékenyebb kialakításuk talán a templomhajónál kisebb tér áthidalására utalhat, így csábító lenne ezeket Ambrus kanonok kerengőépítéséhez kötni, de ez jelenlegi ismereteink alapján nem eldönthető.

A templom szentélyének boltozatát a kőtári anyagban feltűnő, a nyolcszög öt lapjával záródó pillérfejezetek és az ehhez kapcsolódó, azonos átmetszetű pillérek tarthatták. A pillérek indítása nem ismert, de a záradékot leszámítva nem valószínű, hogy lefutottak volna a padlóig a falak mellett épült stallumok, az északi falon nyíló sekrestyeajtó és az ülőfülkék kávéi miatt, amelyek határolják a kívülről támpillérekkel megtámasztott falakat. Magát a szentélyt hat támpillér fogta körbe, kettő az egyenes déli oldalon, míg további négy a szentélypoligon sarkain volt. A kolostorépület maga északról csatlakozott be. Mindezek mellett a záradék keleti végén utólag meg kellett erősíteni mind a három ide eső pillért, valószínűleg a talajviszonyok és a domborzat okozta statikai okokból. A munka utólagosságát azonban jól mutatja, hogy a falazások során elfedték az eredeti pilléreken végig futó lábazati párkányok homorlatos tagozatait is (21. kép).

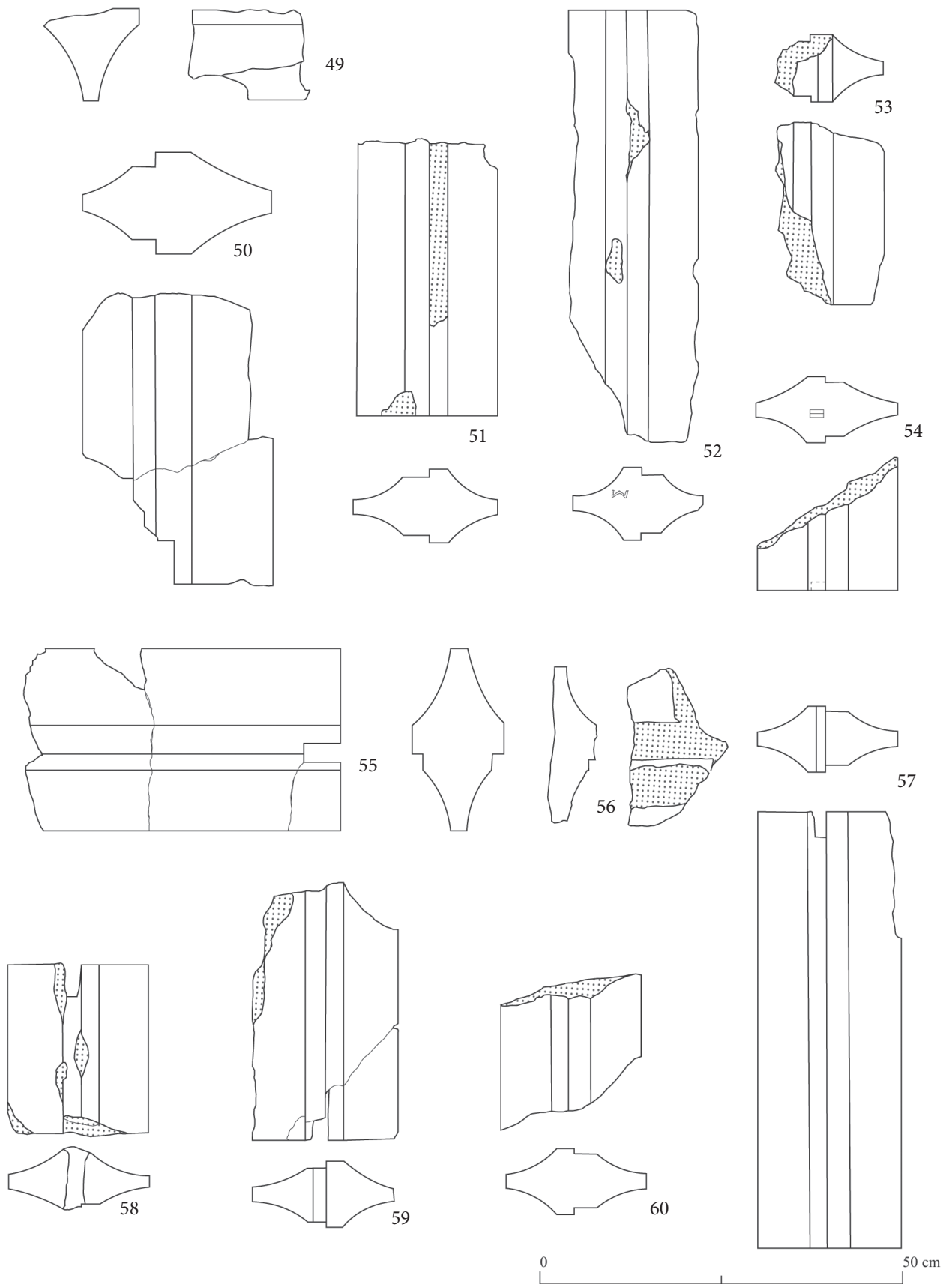
A káptalanterem kápolnája boltozatának támasztórendszere kapcsán szintén csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk (21. kép). Hasonlóan a templom szentélyének északi és déli falához, itt sem valószínű a földig lefutó pillérek megléte. Keleti végében a falhoz épített oltár tölti ki a teret, míg a hosszanti falakat egy-egy ülőfülke tagolta. Mindezek mellett a térfedést szolgáló bordákat megtámasztó konzolok sem kerültek elő a faragványanyagból.

Díszítő faragványok

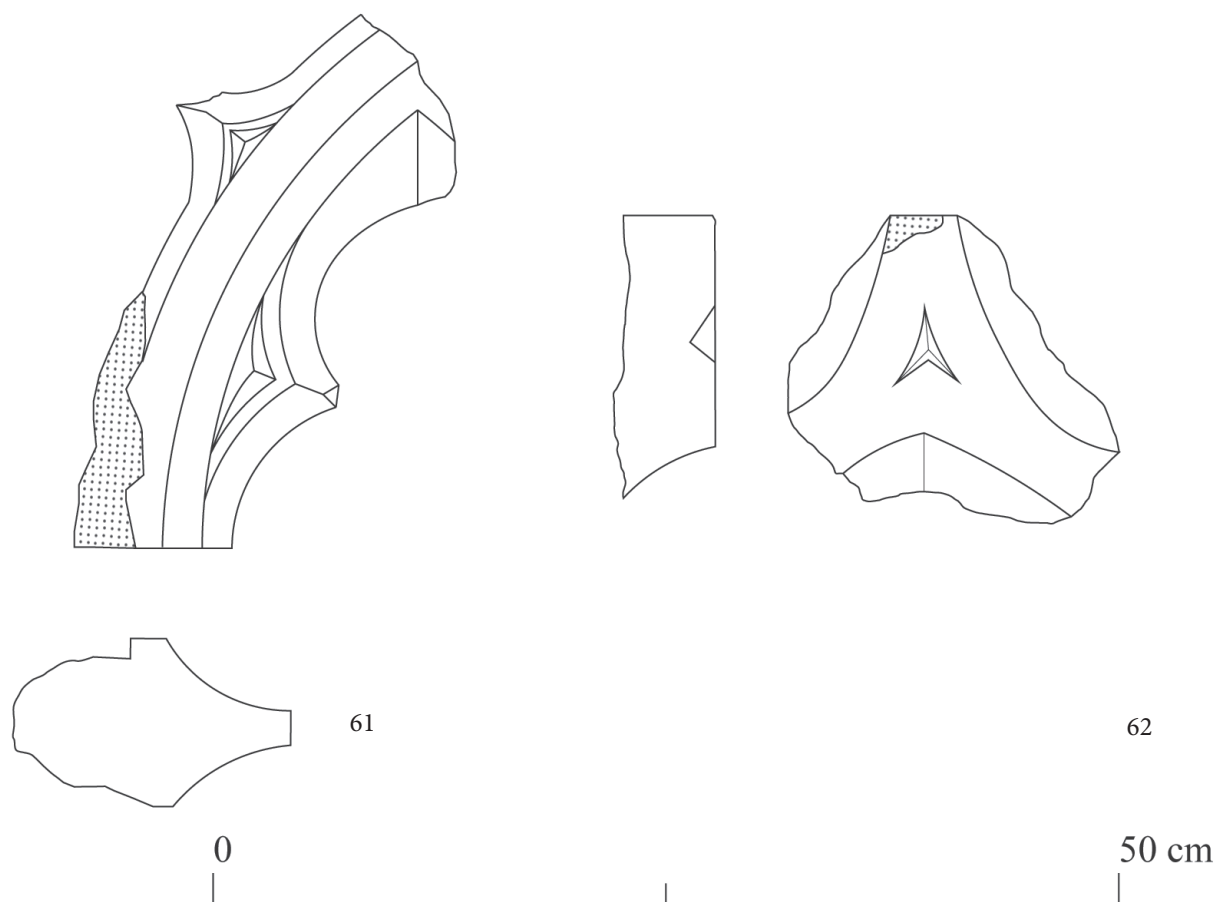
Oltárlapok

A díszítő faragványok jelentős részét oltárlapok teszik ki. Összesen hét töredék sorolható ide, ami különösen annak fényében válik hangsúlyossá, hogy a feltárások során nyolc oltártömb került napvilágra (Kovalovszki 1992, 189). Ezek közül négy épült a templom hajójában a falak és a sarkok köré rendezve. A legnagyobb 80 × 160 cm-es főoltár a szentélyben helyezkedett el, míg három további a káptalanteremben. Ez utóbbi a háromból egy-egy került a diadalív külső oldalára a résablakok elé, míg egy további a kápolna szentélyébe. Az oltárok érdekessége (de nem pálos sajátossága), hogy pusztán a főoltár volt teljesen körüljárható, a többi egyaránt falak mellé volt illesztve. Az oltárlap maradványokat vizsgálva azonban nem jelenik meg ekkora variabilitás. A töredékek közül három fedőlap körvonalazódik, amelyek közül az egyik feltételezhetően a főoltárt fedhette le.

A legtöbb, összesen öt töredék egyazon gazdagon tagolt oltárlaphoz tartozott (15. kép). A négy-



10. kép. Osztósudár-töredékek 3.
Fig. 10. Mullion fragments 3



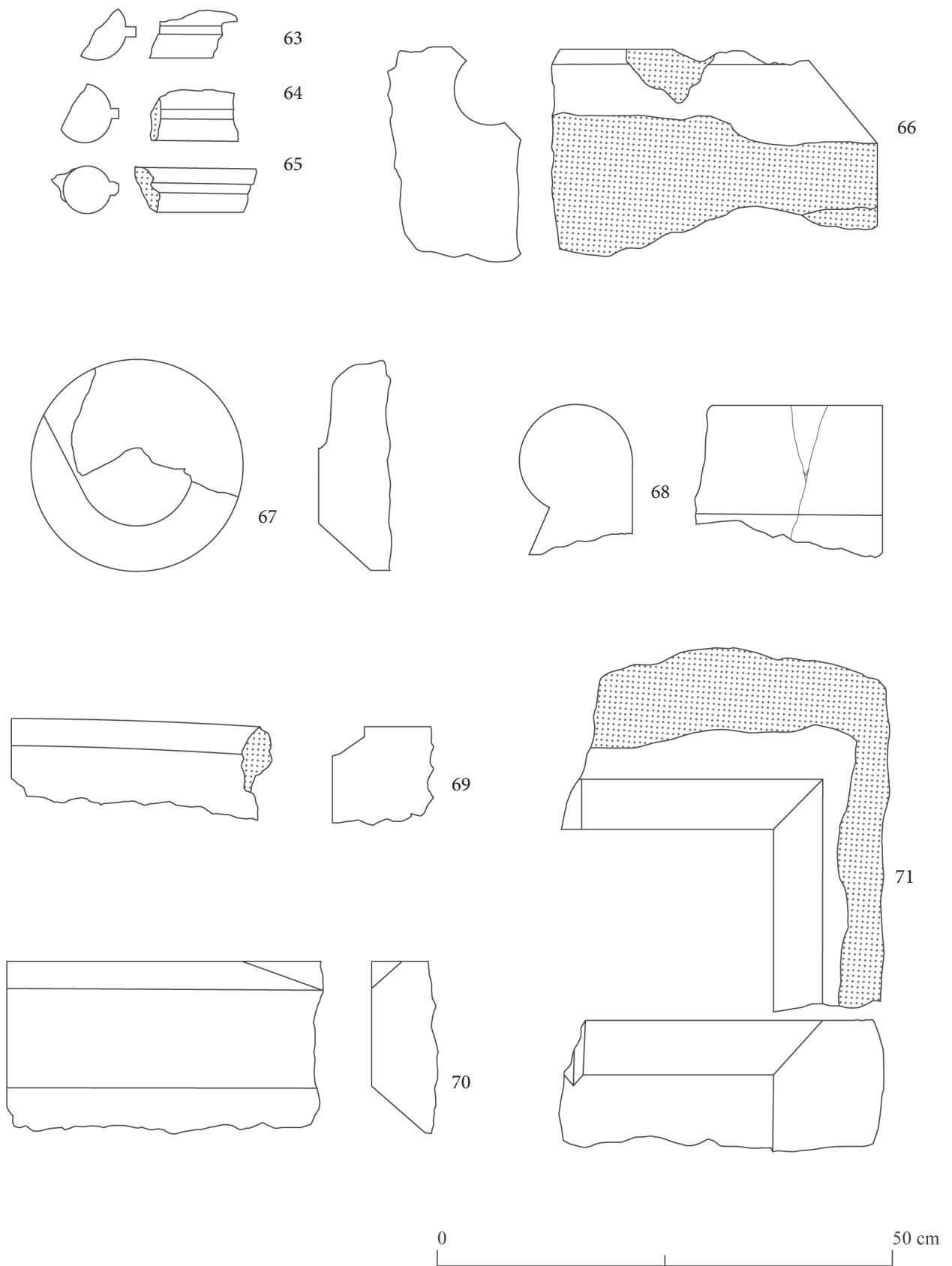
11. kép. Mérműtöredékek
Fig. 11. Tracery fragments

zetes lemez peremét lemezpálca és homorlat tagok formálták. Bár a tagozatok erősen sérültek, de így is látható maradt az oltárlap egyik, rövidebbik oldalának mindkét sarka (19. kép II). Ebből kiindulva a fedlap a 80 × 160 cm-es főoltáron feködhetett, hiszen ez volt az egyetlen teljesen körüljárható oltár a kolostorban épültek közül, amely indokolta a sarkok díszítését. Szintén ki kell emelnünk, hogy az oltáron valamiféle applikált perem is húzódtott. Maga a fő sík és a tagozatok is erősen megégtek, ami a homokkő elvörösödéséhez vezetett, ugyanakkor az oltárlap élein egy 3 cm-es vékony sávban érintetlen maradt a kő felszíne.

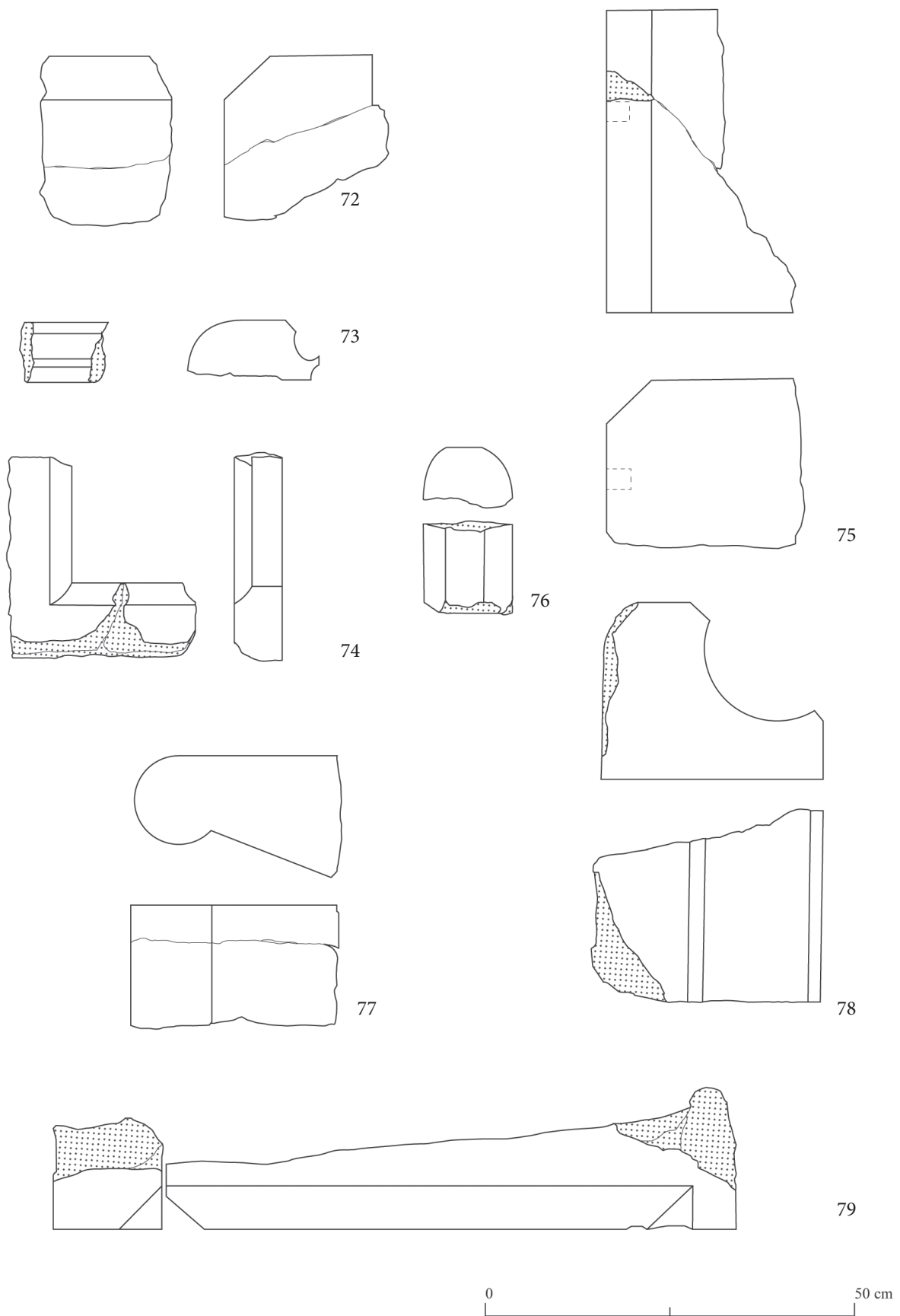
A másik két oltárlaphoz már csak egy-egy maradványt lehet társítani. Mind a két faragványt egyszerű élszedés díszítette, amelyek eltérő méretűek: 5 és 10 cm-esek, így külön szerkezetre utalnak. Nem lehet már megállapítani, hogy melyik oltár felépítményét képezhették (16. kép). Kiképzésük azonban hasonló lehetett, mint a káptalanterem két mellékoltárának, ahol szintén egyszerű élszedett motívumok jelentkeztek (Kovalovszki 1992, 194) (22. kép).

Mérműves ívsor

Egy viszonylag kis méretű, homokkőből kifaragott, másodlagosan vörös színűre égett mérműves töredék is előkerült az ásatások során (20. kép I). A faragványnak csak az előlapja ép, a hátsó oldala törött, így nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy áttört-, vagy vakmérműves elemről van-e szó. Méretei alapján elmondható, hogy valamilyen kisépitészeti alkotás részét képezhette egykor, akár síremlék, oltár vagy szentségház elemeként. A meglévő töredék segítségével egy elméleti rekonstrukció is megrajzolható volt, azonban így sem kaphatunk teljes képet az eredeti szerkezetről, ugyanis a faragvány minden oldala töredékes. A vizsgált elemen látható motívumok párhuzamai megtalálhatók a székesfehérvári Bazilika északi mellékhajójában egykor állt, 14. századi, baldachinos síremléken, Bergzaberni Vilmos pécsi püspöknek a pécsi Aranyos Mária-kápolnában állított, szintén a 14. század második feléből származó síremléken, illetve a pécsváradi bencés apátságban előkerült baldachinos síremlékhez tartozó töredéken is (Deák 2004, 40–44, 111–112, 124). Hason-



12. kép. Építészeti tagozatok 1.
Fig. 12. Architectural elements 1



13. kép. Építészeti tagozatok 2.
Fig. 13. Architectural elements 2

ló ívsor jelenik meg a Kassai Istvánhoz kötött és a budaszentlőrinci pálos kolostorban épített szentség-ház alsó párkányán is (Feuerné 1955, 141).

Pasztofórium

A szentség-ház maradványait pusztán feltételelesen lehet azonosítani. Már Kovalovszki Júlia is kifejti, hogy mindössze néhány szétégett töredéket figyeltek meg, amelyek a pasztofórium valószínűsíthető maradványai lehetnek. Ezek közül három megtalálható a Múzeum raktárában. Az apró fiatoronyszerű oszlopocskákra szerkesztett rózsák és más, mostanra már kivehetetlen díszítő motívumok egyaránt doborműszerű kialakításról árulkodnak. Ezek alapján pasztofóriumfülke részét képezhették a töredékek. A publikációban formai alapon olyan, 14. századi analógiákat hoztak, mint a garamszentbenedeki vagy szentpéterfai szentség-házak (Marosi 1987/b, 153; Kovalovszki 1992, 194).

Építészeti tagozatok

A faragványok között több, kisebb méretű építészeti tagozat is megjelenik. Ezek közül két csigalépcsőfok emelhető ki, valamint egy lábazati párkánytöredék (12. kép 66; 21. kép I). Ez utóbbi faragvány meg-egyezik a templom szentélyének lábazati párkány kialakításával. Formája egyszerű rézsűbe mélyített homorlat. Hasonló párkány fut végig a káptalantérem pillérein is, azzal a különbséggel, hogy kisebb, mint a templomon húzódó.

Kapcsolatok – összefoglalás

A faragványok alapján a kolostorról jól körvonalazható kép alakul ki. Szembeötlő, hogy a három kiemelt bordán túl a faragványok egységesek, mind anyagukban, mind pedig kialakításuk módjában. Ezt erősíti, hogy a felgyűjtött analógiák a 14–15. századra datálják őket.

A kesztölci kolostor alaprajza egyszerűsége ellenére bizonyos szempontokból mégis jellegzetes.

A templom szűk diadalívével, a stallumok méretével és elhelyezkedésével, egyhajós templomterével, nyújtott szentélyével és északra feltételezett kolostornégyszögével – többek között – Dédes, Balatonszemes, Újháza, Budaszentlőrinc, Gönc, Dobrakutya és Kurityán kolostorai közé sorolható. Ezek a hasonlóságok az alaprajzi egyezéseken túl megjelennek a tagozatok szintjén is, így a térlefedési megoldások, az ülőfülkék helyzete vagy egyes díszítő faragványok, mint például a kiserkeszthető ablakművek tekintetében is. A kolostor építéstörténetével kapcsolatban pusztán egy támpont áll rendelkezésre, amely szerint Ambrus prépost kerengőt építtetett 1470-ben (*Vitae Fratrum*, 59). Maguk a faragványok azonban egy korábbi, egységesen az 1300–1400-as évek fordulójára keltezhető kialakítást sejtetnek. Ekkor épülhetett fel a ma is megfigyelhető kolostoregyüttes.

Konkrét műhely meghatározásához nem rendelkezünk adattal, és a jelenleg ismert faragványok ezt nem is teszik lehetővé. Még a visszafogottan díszített tagozatokkal is beleillik a kesztölci kolostor egy sajátos pálos építészeti trendbe. A teljesség igénye nélkül 1371-ben alapította I. Lajos a gönci kolostort, 1377-ben a máriavölgyit, a század fordulóján már állt a dédesi Szent Kereszt kolostor szentélye, Kurityán alapítása pedig 1408-ra keltezhető. Mindezen túl a dobrakutyai kolostort 1412-ben alapította Dobrakutyai Nepelenc fia Demeter (Bodó 2007). Az alapítások sora jól jelzi azt a két kiemelkedő rendtörténeti eseményt, amely során Nagy Lajos megszerezte a Pálosok számára Remete Szent Pál ereklyéjét 1381-ben, miután kérésére 1377-ben XI. Gergely pápa a Szentszék fennhatósága alá helyezte a rendet. Talán ide illeszthető be a kesztölci építkezés is, amely során a kolostor elnyerhette fő formáját. Ugyanakkor a rendtörténeti szempontból kimagaslóan fontos korai stádiumról még mindig nagyon kevés adat áll rendelkezésre. Talán ezekhez a falakhoz lehetne kötni egyedüli ismert faragványként az andezittufa bordát. A kolostor 13. századi előzményei már Méri István ásatásai során formát is öltöttek, ám interpretációra ez még egyelőre nem elegendő.

IRODALOM

Ádám, I. 1878: A túskevári pálos templom. *Archaeologiai Közlemények* 12, 24–44.

Békefi, R. 1891–92: A pilisi apátság története. Pécs.

Bencze, Z., Szekér, Gy. 1993: A budaszentlőrinci pálos kolostor – Das Paulinerkloster von Budaszentlőrinc. *Monumenta Historica Budapestiensis* VIII. Budapest.

- Bertalan, V. 2006: Corradus „Procurator operum domine regine... senioris”. Corradus mester Erzsébet királyné építkezéseinek, építőműhelyének vezetője. Budapest Régiségei 40, 157–178.
- Bodó, B. 2007: A pálos rend építészete a XV. század derekáig. Datálási problémák. In: Sarbak, G. (ed.), *Decus Solitudinis – Pálos évszázadok*. Budapest, 536–543.
- Bodó, B. 2010: A dobrakucsai pálos kolostor – Adalékok a 15. század első felének pálos építészetéhez. In: Kollár, T. (ed.), *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Budapest, 294–391.
- Czeplédy, I. 1988: A kurityáni pálos kolostor – Das Paulinerkloster von Kurityán. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 25–26, 211–228.
- Csemegi, J. 1955: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete*. Budapest.
- Deák, Z. (ed.) 2004: *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus, baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- Feuerné-Tóth, R. 1955: Kassai István Budán – István Kassai in Buda. Budapest Régiségei 16, 135–145.
- Gerevich, L. (ed.) 1966: *A budai vár feltárása*. Budapest.
- Güntherová-Mayerová, A., Kosová, M. 1968: *Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody*. Bratislava.
- Güntherová-Mayerová, A., Kosová, M. 1969: *Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody*. Bratislava.
- Gyöngyösi, G. 1998: I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete. *Varia Paulina III*. Budapest.
- Horváth, I. 1981: A klastrompusztai rom eredete. (Adatok a pálos rend történetéhez.) *Esztergom Évlapjai – Annales Strigonienses*, 61–78.
- Horváth, I., Kelemen, M. H., Torma, I. 1979: Komárom megye régészeti topográfiája. *Esztergom és a dorogi járás. Magyarország régészeti topográfiája 5*. Budapest.
- Kovalovszki, J. 1992: A Pálos remeték Szent Kereszt-kolostora (Méri István ásatása klastrompusztán). *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 175–207.
- Major, B., Türk, A. 2021: *From Esztergom to the Urals and Syria*. Budapest.
- Marosi, E. (ed.) 1987a: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. 1. kötet. Budapest.
- Marosi, E. (ed.) 1987b: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. 2. kötet. Budapest.
- Miklós, Zs. 2012: Légirégészeti kutatások 2010-ben. *Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Budapest, 133–141.
- Papp, Sz. 2005: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest.
- Pető, Zs. 2018: *Hermits in the heart of the Hungarian Kingdom*. Budapest.
- Sásdi, L. 2000: A Pilis-hegység karsztjának fejlődéstörténete. *Karsztfejlődés* 5, 77–93.
- Sásdi, L. 2006: Az esztergomi Strázsa-hegyek és a Sátorkő-Pusztai-barlang fejlődéstörténete – Geological history of the Strázsa Hill and Sátorkőpuszta Cave (near Esztergom, Hungary). *Karsztfejlődés* 9, 253–274.
- Schmeller-Kitt, A. 1976: *Burgenland. Kunstdenkmäler Österreichs*. Vienna.
- Váliné Pogány J. (ed.) 2000: *Az örökség hagyományozása – Könyöki József műemlékfeltérési felmérései*. Budapest.

GOTHIC STONE CARVINGS FROM THE PAULINE MONASTERY OF KESZTÖLC-KLASTROM-PUSZTA IN THE COLLECTION OF THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM

Summary

The ruins of the monastery of Klastrompuszta lie southwest of Kesztlőc, hidden between the southwestern foothills of the Pilis Mountains. The relics of the Pauline Monastery, dedicated to the Holy Cross, were investigated first by István Méri in 1959–1961; the results were published by Júlia Kovalovszki in 1992. This paper presents 93 stone carvings recovered in Méri's excavations, currently part of the Lithic Collection of the Hungarian National Museum (HNM), and some *in situ* relics. The finds have been classified into four categories: 1. fragments of openings' frames and traceries; 2. vault elements and pillars; 3. decorative carvings; and 4. architectural elements. Almost every piece was carved from Hárshegy limestone, akin to the rest of the fragments scattered over the site and the *in situ* relics, including those of the buildings' footing. The raw material was probably obtained from a local quarry, as Hárshegy limestone makes up a good part of the southwestern zone of the Pilis Mountains, including the area of Üröm and the Esztergom Basin.

The 1961 excavation brought to light the *in situ* remains of three door frames, two triumphal arches, and the frames of two small windows (together with sill stones). The additional architectural elements unearthed were the remains of sediles, one in the southern wall of the sanctuary and two more facing each other in the long walls of the chapel in the chapter house. Besides these openings, the Lithic Collection of HNM holds ten fragments from opening frames, twenty-five from mullions, and two from traceries. Most frame fragments were only chamfered; only the incomplete remains of a medium-size, arched door frame featured a chamfer-flute-bowtell-flute moulding. Only two portals are known in the area of the church where the relics of this ornate door frame came to light: one leading to the sacristy and another, a 1.45 metre-wide opening, to the cloister arcade. Based on size, the fragments probably belonged to the latter. A similar doorframe could be reconstructed in context with the monastery church of Gönc, albeit the position of the opening within the building was not possible to determine in either case.

Three fragments, currently on display in the permanent exhibition of HNM, reconstructed as parts of a door frame, are also among the lithic finds of

the monastery. The reconstruction has some faults: the structure is not symmetrical, the pointed arch is shifted slightly to the right, and the joining surfaces do not match. Based on these observations and the size and shape of the two-part sedile in the sanctuary, the exhibited pieces were probably part of its frame. Three such niches are known in Klastrompuszta; based on size, the exhibited fragments fit the one in the southern wall of the sanctuary, while we have no information on the design of the two others in the chapter house.

The opening-related fragments also include the remains of the frames and sills, two small embrasures from the chapter house. The remains of some pointed arch frames with fluted and chamfered moulding, already published by Júlia Kovalovszki in 1992, could also be associated with these small windows.

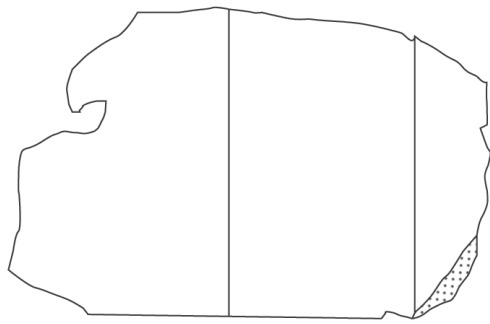
Two tracery parts and 25 mullion fragments could be identified among the architectural carvings. All mullion and a tracery fragment belonged to lancet windows. The mullion fragments have identical designs: elongated, with a flat frontal face to which the frame is narrowed by a single flute on either side. The sides are divided by a 3 cm-wide casing groove, and the inner faces are also fluted. Based on size, the mullion fragments can be divided into two groups, 26 × 14.5 cm and 15 × 10 cm. Júlia Kovalovszky published a tracery reconstruction back in 1992; the size of the single tracery fragment available today matches that of the carving she presented and the bigger mullion parts. The tracery to which this carving once belonged comprised a four-petal rose tracery with pointed-arch endings, with the lower end of the bottom-side petal wedged between the tops of the pair of lancet windows. This design has several analogies in 14th-century buildings, including the sacristy of the chapel of Beckó Castle (Beckov, Slovakia). The tracery from Klastrompuszta could have been fitted in an opening of similar size and shape. The reconstructed openings were about 75 cm wide (plus frame width, unknown). While they fit well in the polygonal structure of the chapter house, one cannot exclude (considering the proportion of excavated parts of the site) that they stood in a yet undiscovered part of the monastery.

Based on the particulars of their design, the vault rib fragments could be classified into four groups. Most (19 pieces) were large, with a single flute interrupting a chamfered front (Figs. 2–4). The joining surfaces of some also persisted. Their arches are identical, suggesting vault ribs with a 6-metre radius. Besides vault rib carvings, four bundle pillar column and column capital or corbel fragments could be identified. Three of these undoubtedly belonged to the same structure, and the fourth, perhaps a corbel ending, is also similar in style.

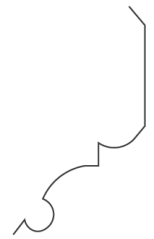
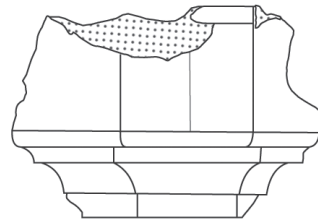
Based on the distribution of the buttresses and the vault rib carvings, only the chapel of the chapter house and the sanctuary of the church were vaulted, while the remaining spaces had flat ceilings. The group of large vault ribs with a single flute could be connected with the church, while the smaller ones with a pair of finer flutes with the chapter house. The vault of the sanctuary was probably supported by engaged columns ending in octagonal capitals of similar diameter, with five sides inside the room and three falling behind the plane of the wall, akin to those in the lithic collection of HNM. We have no information about the springing of the arch, but it is unlikely that the arches continued to the floor because it was interrupted by the choir, the door to the sacristy in the northern wall, and the sediles' frames.

Besides architectural carvings, two find groups could be distinguished. The first comprises the remains of the altar tops in the sanctuary and the chapter house, an arch row with blind tracery decoration, fragments of the pastophorion niche, two fonts, while the second some more architectural elements, including those of spiral staircases and footings.

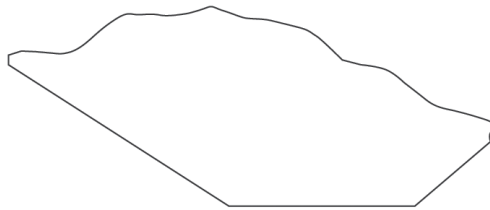
The carvings outline a coherent image of the monastery, characterised by a conspicuous homogeneity of design, material use, and elaboration. The available analogies corroborate this, possibly linking the monastery, in light of the phases of Pauline architecture, with the 14th–15th centuries. The ground plan of the monastery is similar to that of the complexes in Dédes, Balatonszemes, Újháza, Budaszentlőrinc, Gönc, Dobrakucsá, and Kurityán. The resemblance exceeds the basic division of space, also appearing in some architectural details, including roof structures, the position of the sediles, and some decorative carvings, i.e. the reconstructed traceries. Research on the building history of the Klastrompuszta monastery can only rely on a single mention in written sources, which states that Provost Ambrus had an arcaded cloister built there in 1470 (*Vitae Fratrum*, 59). However, the carvings unequivocally suggest an earlier date, around the turn of the 14th and 15th centuries, for the building of the monastery complex.



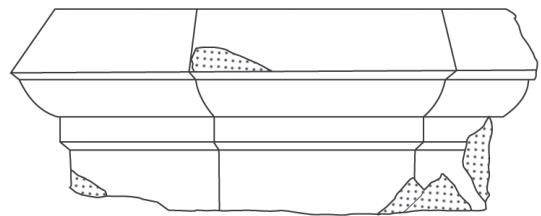
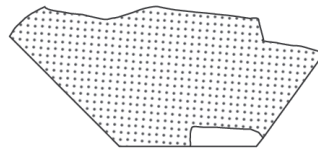
80



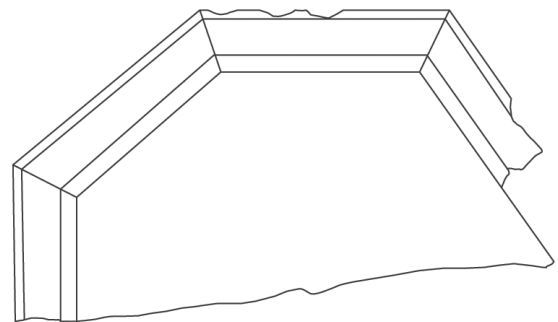
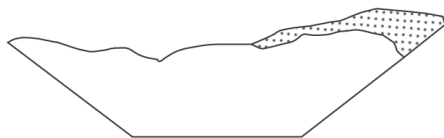
81



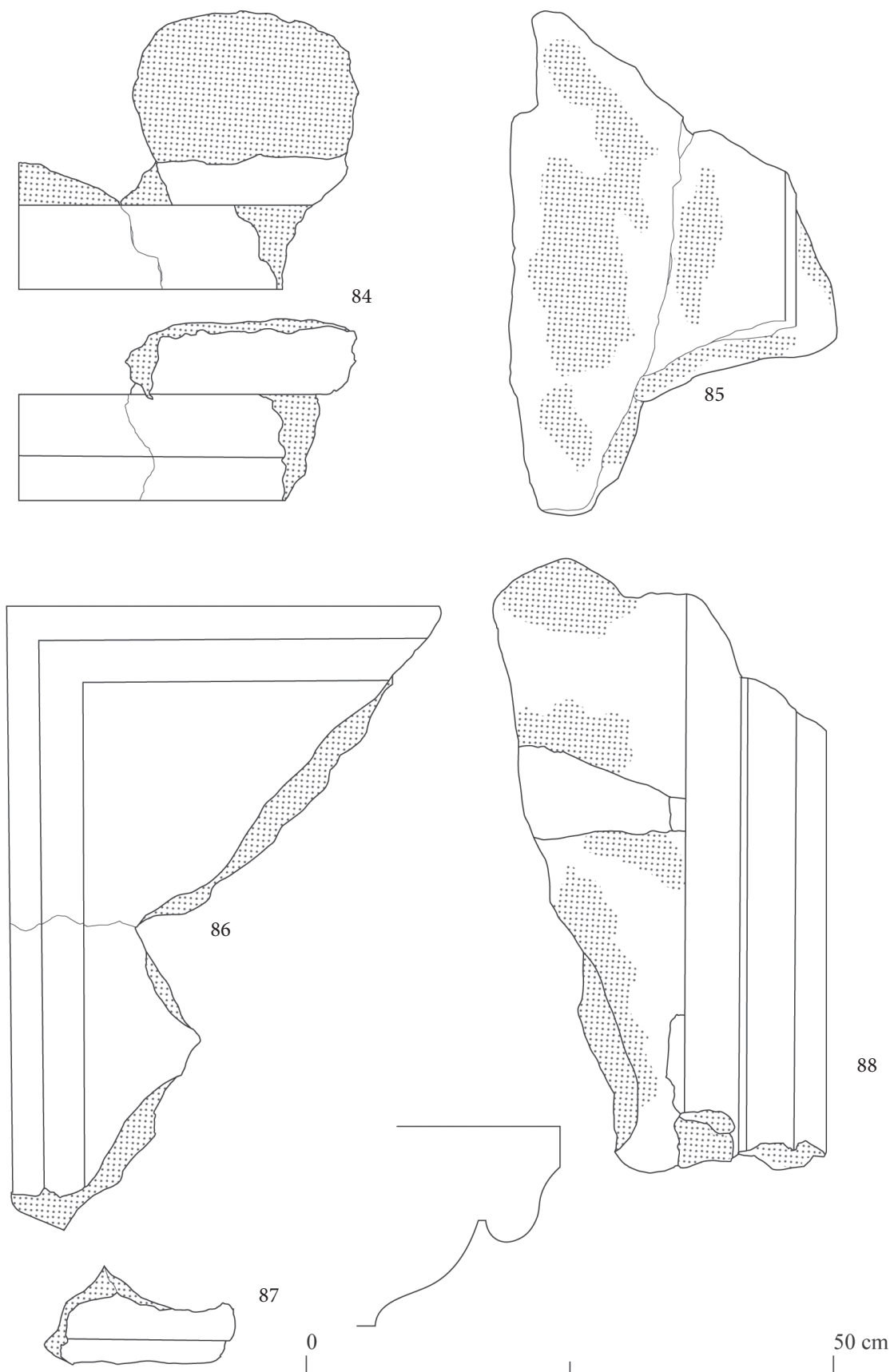
82



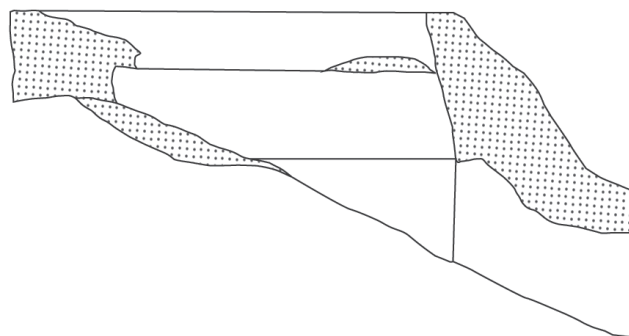
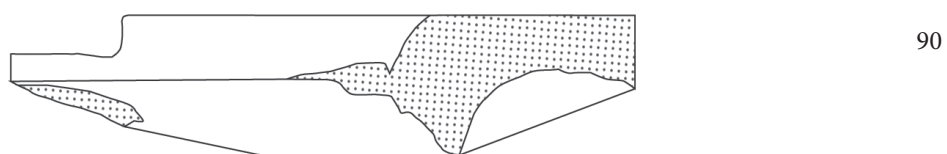
83



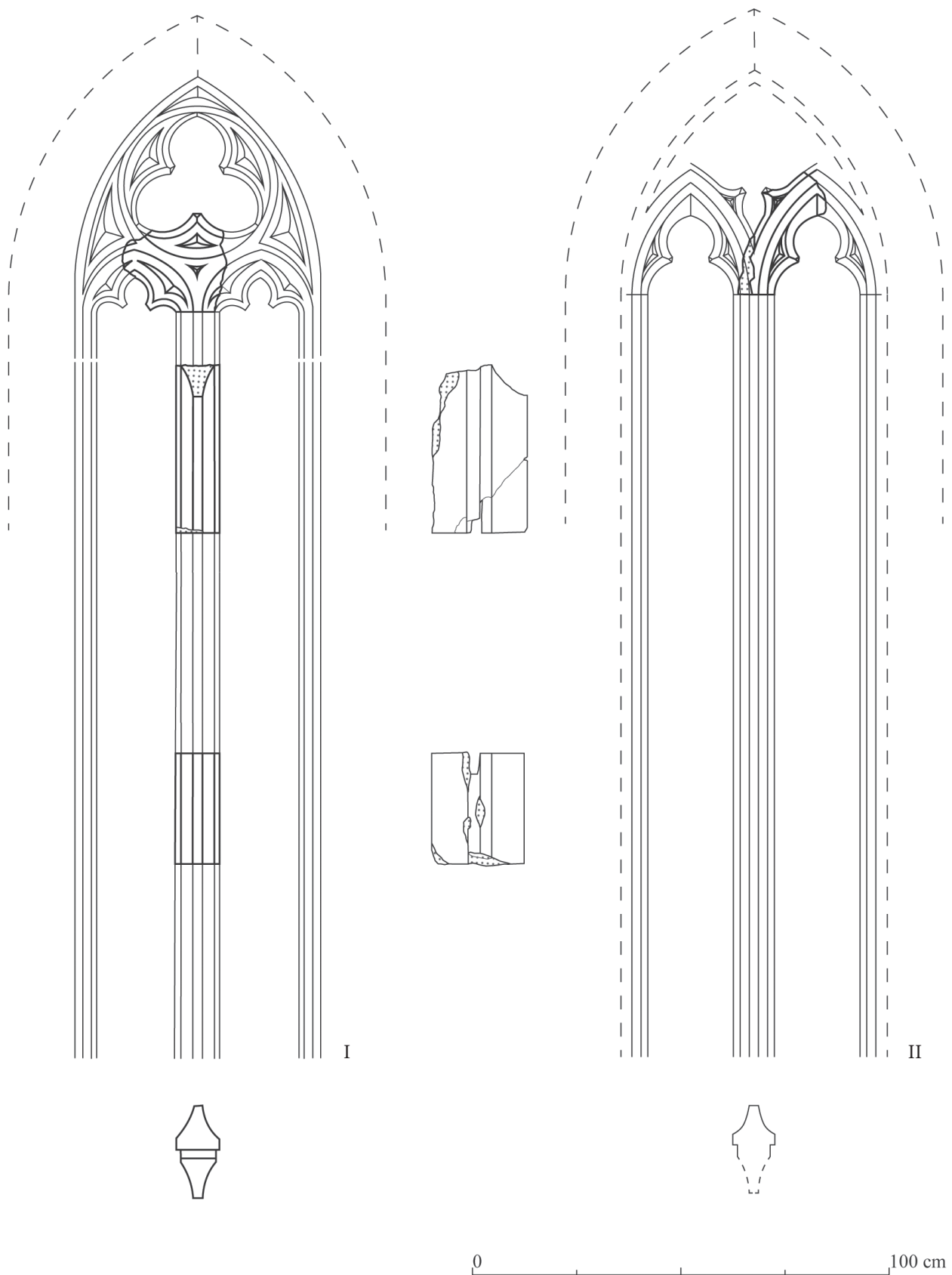
14. kép. Falpillértöredékek, fejezetek/konzolok
 Fig. 14. Engaged column fragments, capitals or corbels



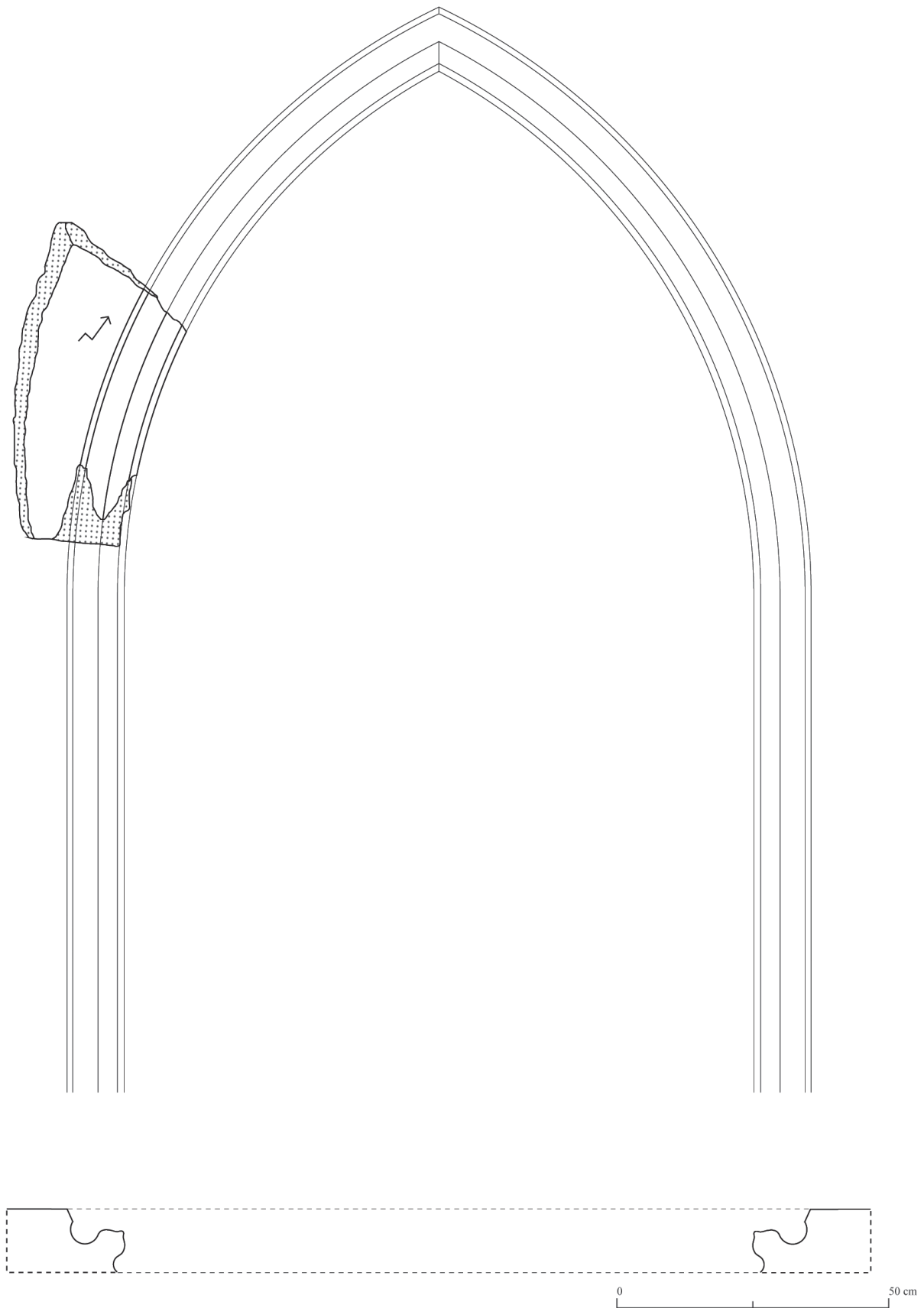
15. kép. Oltárlaptöredékek és profiljuk 1.
 Fig. 15. Altar top fragments with profile 1



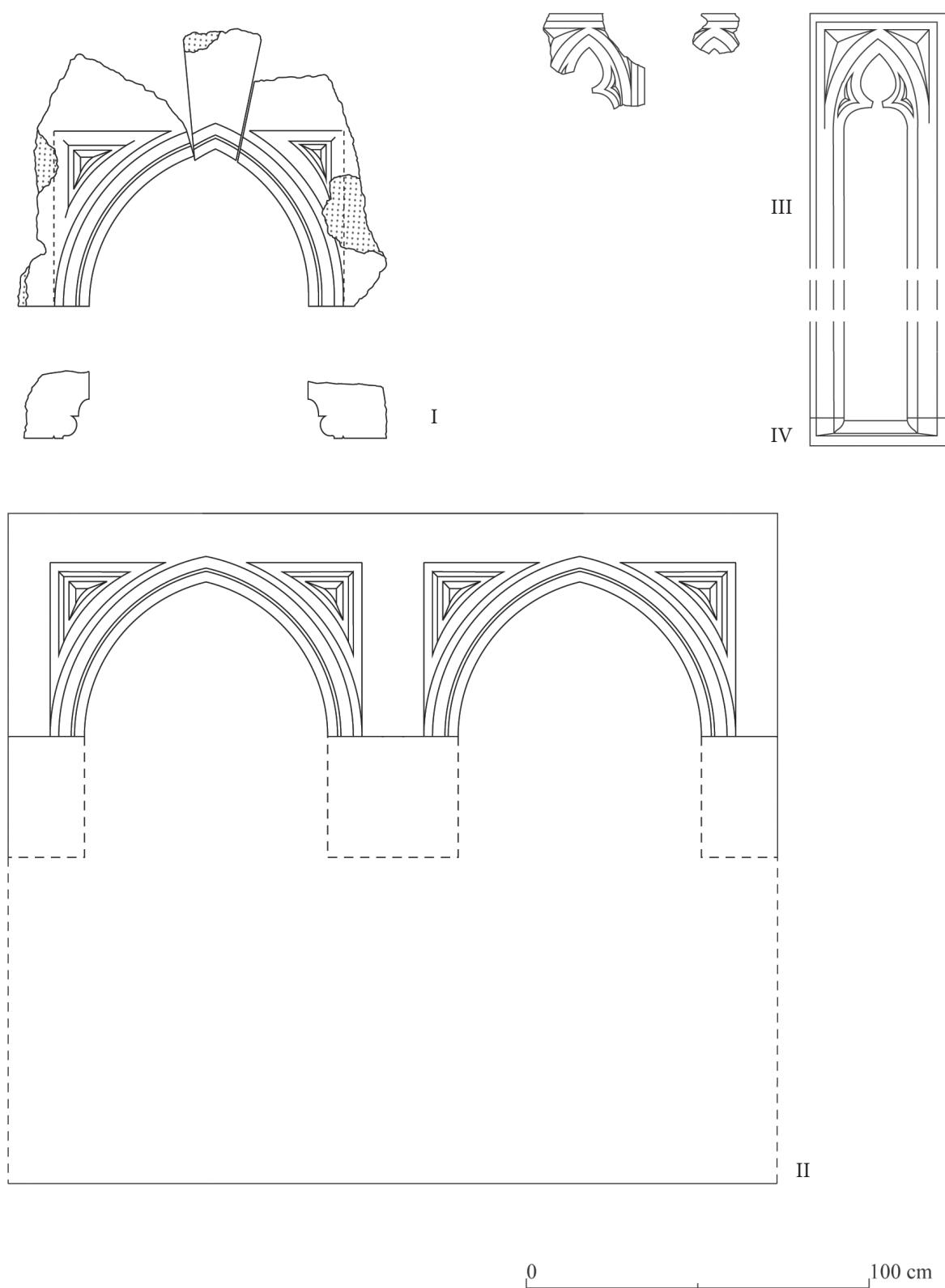
16. kép. Oltárlaptöredékek és profiljuk 2.
Fig. 16. Altar top fragments with profile 2



17. kép. Két lánzsaablak és mérműrácsuk elméleti rekonstrukciója (Kovalovszky 1992 alapján)
 Fig. 17. Theoretical reconstruction of a pair of lancet windows and their tracery (after Kovalovszky 1992)

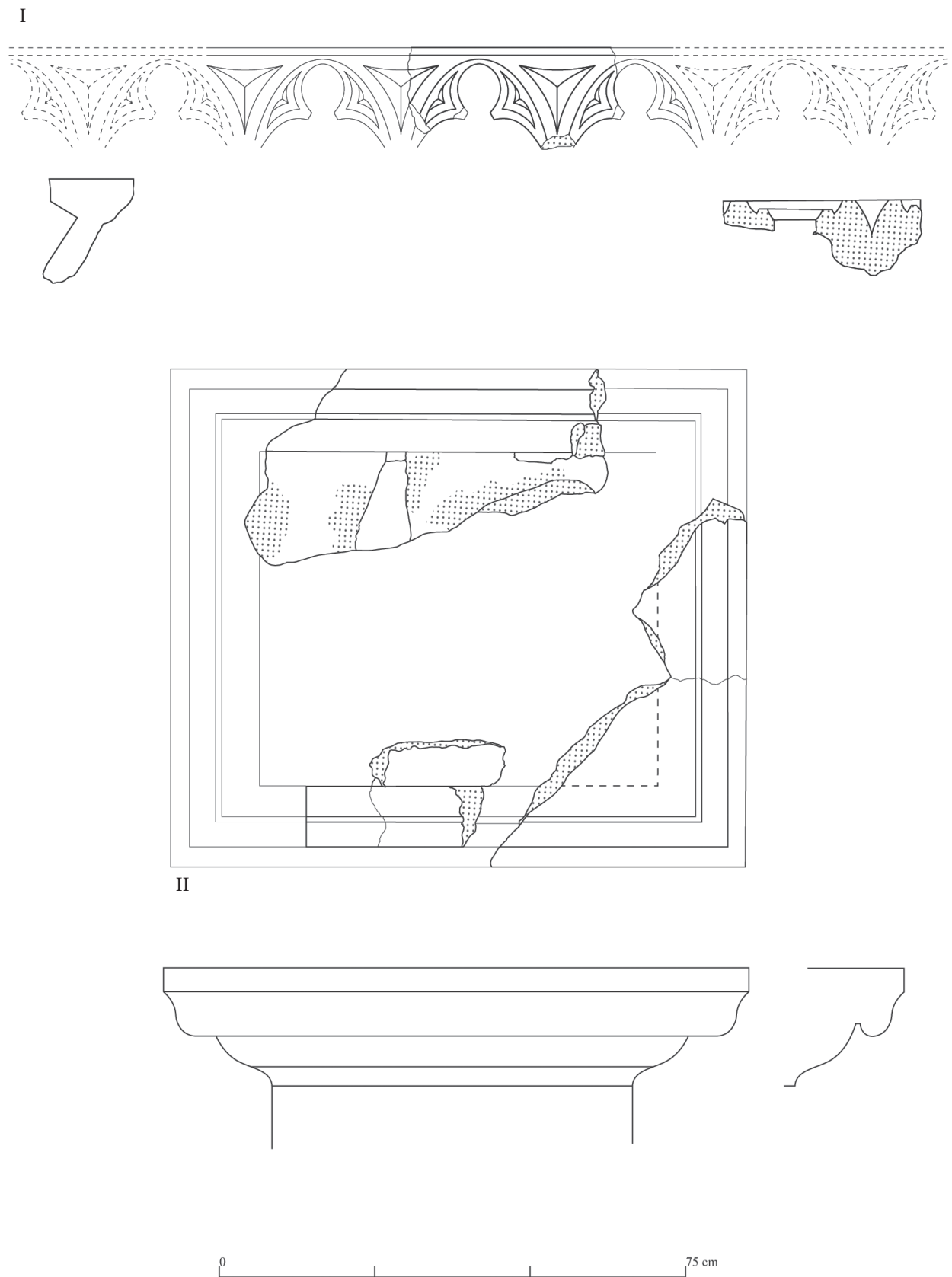


18. kép. A templom északi kapujának elméleti rekonstrukciója
Fig. 18. Theoretical reconstruction of the northern portal of the church

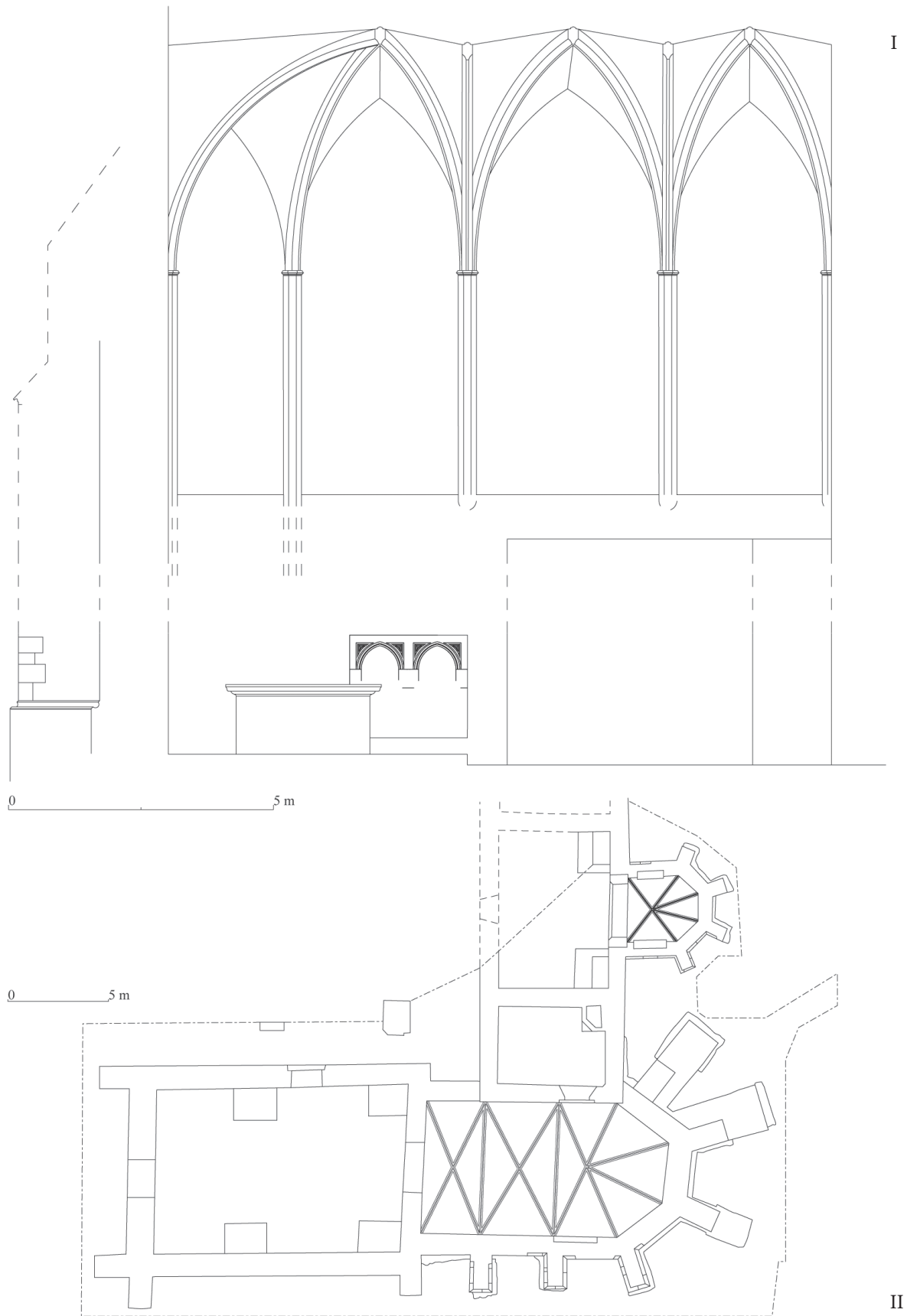


19. kép. 1: az ülőfülke keretelemei, ahogyan a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán szerepelnek; 2: a szentély ülőfülkéinek elméleti rekonstrukciója a fülke és az *in situ* padozat alapján; 3–4: a káptalani terem keleti ablakainak töredékei és rekonstrukciója

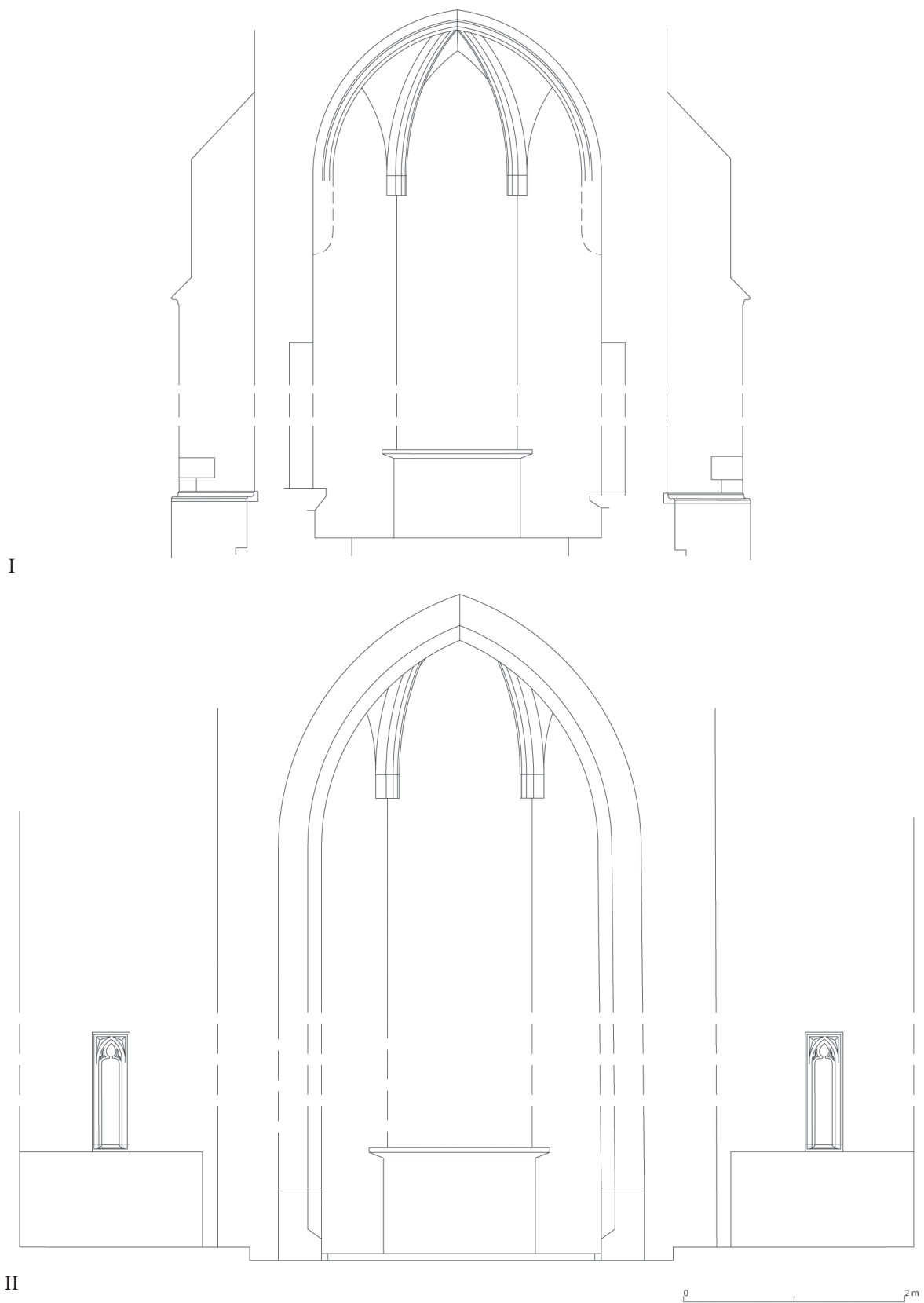
Fig. 19. 1: the carvings from the frame of the sedile as exhibited in HNM; 2: theoretical reconstruction of the sedile based on its remains and the *in situ* bench; 3–4: fragments and theoretical reconstruction of a window of the chapter house



20. kép. 1: a mérműízes ívsor rekonstrukciója; 2: a kolostortemplom főoltárának rekonstrukciója
 Fig. 20. 1: reconstruction of the arch row with blind tracery decoration; 2: reconstruction of the main altar of the church



21. kép. 1: a kolostortemplom keresztmetszetének elméleti rekonstrukciója; 2: a kolostor ismert boltozatai
 Fig. 21. 1: theoretical reconstruction of the cross-section of the church; 2: known vaults in the monastery



22. kép. 1: a káptalani teremhez tartozó szentély nyugati metszetének elméleti rekonstrukciója; 2: a káptalani terem nyugati metszetének elméleti rekonstrukciója

Fig. 22. 1: theoretical reconstruction of the chapter house sanctuary, west-east cross-section; 2: theoretical reconstruction of the chapter house, west-east cross-section

